

Pule'anga Tonga

FAKAMATALA PATISETI KI HE TA'U 2001 / 2002

HON. S.T.T 'UTOIKAMANU
MINISITA PA'ANGA

Tepile Fakahokohoko

FAKAMATALA PATISETI

1. Talateu.....	1
2. Fakalalakaka Fakasosiale.....	1
3. Ngaahi Fakatamaki Tene Uesia Fakalalakaka Fakasosiale.....	1
4. Ngaahi Taumu'a Fakapa'anga.....	1
5. Founga Ngaue ki he Patiseti.....	2
6. Fokotu'utu'u Fo'ou Sekitoa Fakapule'anga.....	2
7. Tefito'i Fiema'u 'a e Ngaahi Sekitoa.....	3
8. Pule'i Ngaahi Ngaue Fakapa'anga 'a e Sekitoa Fakapule'anga.....	3
9. Ko e Fa'unga Fakapatiseti.....	4
10. Ko e Sekitoa Taautaha.....	4
11. Fakafo'ou ki he Tukahau.....	4
12. Fakalalakaka 'i he Tafa'aki 'inivesimeni.....	5
13. Tupu Faka'ekonomika.....	5
14. Sio ki he Tu'unga 'o e 'Ekonomika 'i he Kaha'u.....	5
15. Ngaahi fokotu'utu'u ki he tu'unga Fetongi pa'anga mo e fakapa'anga.....	6
16. Patiseti 'Esitimeti.....	6
17. Aofangatuku.....	6

KONGA 1: TU'UNGA FAK'EKONOMIKA 'O E FONUA & SIO KI HE KAHA'U

(page 9)

KONGA 2: PA'ANGA HU MAI MO E PA'ANGA HU ATU 'A E PULE'ANGA

(page 29)

FAKALAH

1 Talateu

Ko e Patiseti ki he 2001/02 'oku ne tofa ha hala fo'ou ki he ngaahi fokotu'utu'u mo e tu'utu'uni 'a e Pule'anga. 'Oku ne 'omai ha founa kene langa'i mo pukepuke 'a e founa 'oku taau pea mo maa'usia faka-sosiale mo faka-'ekonomika.

2 Fakalalakaka Fakasosiale

'I he 'aho ni, kuo tau a'usia ha tu'unga ma'olunga 'i he fakalalakaka fakasosiale. Ko e tu'unga 'oku 'i ai 'a e fanau 'oku fanau'i mai pea mate valevale ('i lalo he ta'u taha) 'oku 'i he 15 ki he toko 1000 kotoa pe. Ko e ta'u motu'a 'o e tangata 'oku faka'avalisi ki he ta'u 70. 'Oku fakafuofua foki ki he peseti 'e 99 'a e tokolahi 'o e kakai 'oku malava ke nau ma'u vai mei he vai 'oku ma'a. 'Oku ofi foki ki he peseti 'e 100 'a e tu'unga potu'i lautohi 'a e kakai ('i he lea fakatonga) pea 'oku meimei 'i he peseti 'e 100 'a e fanau 'oku tonu ke nau ma'uako 'oku ako lautohi pule'anga pea mo e kolisi. 'Oku mo'ui lelei pea malu 'a e kakai 'o e fonua tupu mei he lelei 'a e 'ataakai, ma'uma'uluta 'a e 'ulungaanga fakafonua mo e nofo fakafamili, totonu ki he kelekele mo e fatongia 'o e siasi.

3 Ngaahi Fakatamaki Tene Uesia Fakalalakaka Fakasosiale

Neongo 'oku malava pe ke uesia e ngaahi fakalalakaka fakasosiale ko 'eni ka 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lalahi 'oku tonu ke fai ki ai ha tokanga. 'Oku kau heni 'a e lahi ange 'a e hoha'a ki he ta'ema'u ngaue 'a e to'utupu (youth unemployment), pehe foki ki he feliuliuaki 'a e ngaahi tu'utu'uni fakafefolau'aki 'a e ngaahi fonua muli 'o si'isi'i ai e ngaahi faingamalie. 'Oku toe hoko foki mo hono fakafoki fakapule'anga mai 'a e to'utupu Tonga mei tu'apule'anga hili 'enau ngaue'i 'enau ngaahi faihia ke fakalahi ki he palopalema. Ko e ongo me'a ni 'e hoko ia ko ha fekitoa tene uesia 'a e 'ekonomika mo sosiale 'a e fonua. 'Oku fakamo'oni'i foki 'eni 'i he tu'unga koia 'oku 'i ai 'a e faihia tautautefito ki he faito'o kona tapu moe 'alokaholo 'i hono ngaue'aki 'e he fanau Tonga.

'I he taimi tatau 'oku 'ikai lava 'e he ngaahi tokoni pa'anga mei muli 'i he 1980 mo e 1990 'o a'usia 'a e ola ne fai ki ai 'a e faka'amu ki ha tupu faka'ekonomika 'a ia 'e malava ai mo ha ngaahi faingamalie fakangaue ki he fanau Tonga.

'Oku kau atu foki ki ai mo e tu'unga faka'ekonomika 'oku lolotonga 'i ai e fonua, hange ko e to lalo 'a e pa'anga mohe 'i muli, ma'olunga 'o e tu'unga 'o e totongi koloa, ma'ulalo 'o e tu'unga fetongi pa'anga pea mo e holo'a e tu'unga faka'ekonomika fakamamani lahi. Ko e ngaahi me'a ni 'oku ne uesia 'a e pa'anga 'oku 'omai mei hotau kainga 'i muli pea mo etu'unga faka'ekonomika fakamamani lahi 'a ia 'oku lahi 'etau fekau'aki.

4 Ngaahi Taumu'a Fakapa'anga

'Oku 'ikai ha liliu 'i he ngaahi fokotu'utu'u fakapa'anga 'a e Pule'anga ki he taimi nounou mo e taimi lotoloto. 'A ia ko hono tauhi 'a e pa'anga Patiseti ngaue ke palanisi pea mo tauhi 'a e fakakatoa 'a e mo'ua (public debt) ke 'i lalo 'i he peseti 'e 45 'o e koloa fakalukufua 'o e fonua (GDP).

5 Founnga Ngaue ki he Patiseti

Ki he Pule'anga, ko e pole ki he patiseti ko 'eni ko hono fokotu'u ha founnga ngaue tene malava 'o 'omai ha ngaahi ngaue fo'ou (new job) ke fakafehoanaki moe lahi koia 'a e fiema'u ngaue. Koia ai 'e fokotu'utu'u 'e he Pule'anga ha founnga ngaue langa fakalalakaka 'o fakatefito 'i hano fakalelei 'a e tokolahi 'o e sekiota fakapule'anga pea ke fakalahi 'a e ngaahi fatongia 'o e sekitoa taautaha, pehe ki he ngaahi siasi moe ngaahi kautaha 'oku 'ikai ke kau ai 'a e Pule'anga.

'Oku fakatefito 'a e fokotu'utu'u ni, 'i ha malava 'e he sekitoa taautaha kene 'omai ha ngaahi ngaue 'o fakafehoanaki moe lahi 'a e fiema'u ngaue mo fakatupu ke lahi 'a e pa'anga mohe muli ke feau 'a e holo ko ia 'i he pa'anga tokoni mei muli pehe ki he pa'anga 'oku 'omai mei hotau kainga 'i muli. 'Oku fiema'u ke fakahoko ha tokanga mavahe ki hano fakalahi 'a e fua 'o e ngoue, toutai, fakalalakaka 'a e takimamata pea mo faka'ai'ai foki 'a hono hu atu 'a e ngaahi koloa ngoahi fakalotofonua.

'E tokoni lahi foki 'a e ngaahi me'a ni ki he sekitoa taautaha ke toe lahiange 'a e koloa 'e ngaohi, ngaahi ngaue 'e ma'u pehe foki ki he koloa hu atu. Ko ia ai 'oku fiema'u ke vakai'i 'a e fatongia 'o e pule'anga pea mo liliu 'a e founnga fakamole ke fakataumu'a mo fakamamafa'i hano fa'u ha 'ataakai 'oku lelei ki he sekitoa taautaha.

6 Fokotu'utu'u Fo'ou Sekitoa Fakapule'anga

'I he ngaahi ta'u ki mui ni mai, kuo hoko 'a e lahiange 'a e ngaahi ngaue 'a e pule'anga mo e hiki 'i he vahenga 'o e kau ngaue ke ne ne uesia 'a e tu'unga 'o e ngaahi fakamole ki he ngaahi ngaue kehe. Ne hoko 'a e hiki vahenga ko ha me'a ia kene vavae ai 'a e pa'anga ne vahevahe atu ki he ngaahi ngaue mo tauhi (maintenance) 'o e ngaahi koloa (assets) 'a e pule'anga. Tukukehe ange ia na'e toe holo foki moe pa'anga ke fakatau 'aki 'a e ngaahi koloa ke fai 'aki e ngaue. 'Oku hoko 'a e ngaahi feliuliuaki ko 'eni 'i he ngaahi fakamole kehe ke ne uesia 'a e tu'unga 'oku tonu ke a'u ki ai e ngaue fakapule'anga.

'Oku fokotu'utu'u foki 'e he Pule'anga ke ta'ota'ofi ha toe fakalahi 'a e ngaahi ngaue 'a e pule'anga pea ke fokotu'u ha ngaahi me'afua 'e malava ke ne fakasi'isi'i 'a e ngaahi fakamole. Ko e taumu'a tefito 'a e Pule'anga ko hono fakalelei'i 'a e tefito'i fatongia fakatupu ha 'ataakai 'oku lelei ki he sekitoa taautaha pea mo ma'u ai foki ha ngaahi faingamalie ngaue.

'I he me'a ni, 'oku 'i ai e 'elia 'e ua na'e fiema'u ke fai ki ai ha tokanga 'a ia ko hono fakasi'isi'i 'o e ngaahi ngaue 'a e pule'anga pea pehe ki hano tukuange atu ki he tafa'aki taautaha 'a e ngaahi ngaue'anga fakapule'anga 'e ni'ihii. Ne fa'u ai 'e he Pule'anga ha lipooti 'e tolu 'i he ngaahi me'a 'e ala fai. Kuo 'osi fokotu'u mo ha komiti ke tataki 'e he Tokoni Palemia ko e Sea 'o fakafatongia ke ne fakahoko 'a e polokalama ki hono fakasi'isi'i 'a e ngaahi fatongia 'o e pule'anga pea mo e ngaahi ngaue'anga 'oku fakalele 'e he Pule'anga.

Na'e toe tali foki e he Pule'anga ke 'oua 'e toe fakahu ha taha ki he ngaahi tu'unga 'oku 'ata tukukehe pe 'a e ngaahi tu'unga mahu'inga 'oku 'osi filifili'i, lolotonga ia 'oku lele pe 'a e ngaue ki hono fokotu'u ki he kaungaue fakapule'ang. Ko e pa'anga ko ia 'e

haofaki mei heni 'e vahe atu ia ki he ngaahi ngaue mahu'inga kuo fokotu'utu'u ki he 2001/02. 'Oku lolotonga hokohoko atu pe foki 'a e ngaue 'a e komiti fakafo'ou ko 'eni..

'Oku teuteu'i foki 'e he Pule'anga mo ha ngaahi palani ki hano fakataautaha'i pea mo hono fakakomesiale'i 'a e ngaahi ngaue fakapule'anga kae malava pe 'a e pule'anga ke nofo taha ki he ngaahi 'elia tefito 'oku tonu ke ngaue ki ai. 'Oku 'i ai foki mo e palani 'oku lolotonga fokotu'utu'u 'e he Pule'anga ki hano fakalotolahi'i mo pou pou'i 'a e ngaahi kulupu ngaue 'oku nau fakalele ha sevesi 'i he sosaieti. Ko e ngaahi palani 'e fakataafataha ki hono tokoni'i 'a e ngaahi kulupu ni ke nau malava mo toe fai ke leleiange 'enau ngaue pea 'e si'isi'i ange foki ai 'a e fakamole ki he Pule'anga 'i ha 'anau.toe fai e ngaue tatau.

'I he me'a ko 'eni, ko e ngaahi tokoni 'oku 'oatu ia 'i he lelei taha 'o e ngaahi ngaue'anga fakapule'anga pea 'oku totonu ke fotu pea ha 'i he mo'ui faka'aho 'a e Tonga kotoa 'o tatau ai pe 'oku 'i Tongatapu ni pe koe ngaahi 'otu motu.

7 Tefito'i Fiema'u 'a e Ngaahi Sekitoa

'Oku hokohoko atu ai pe 'i he patiseti ko 'eni 'a hono fakamahu'inga'i 'o e lao mo e totonu, ako, mo'ui pea pehe ki he ngaahi langa fakalalakaka lalahi. Kuo toe fakalahi 'a e Patiseti ki he ngaahi ngaue mo e monomono 'i he ngaahi Potungaue ni fakahoa ki he ta'u kuo 'osi. 'Oku fakahoko 'eni ke mahino 'e malava 'o feau e ngaahi fiema'u e kakai 'o makatu'unga 'i he tokoni 'a e ngaahi ngaue 'a e Pule'anga, 'o tautautefito ki he ngaahi 'otu motu.

Kuo tali foki 'e he Pule'anga 'i he patiseti ko eni ke 'oatu 'a e 'inasi tokoni koia ki he ngaahi ako'anga siasi 'a 'ia ne hiki ki he pa'anga 'e \$100 mei he pa'anga 'e \$50 ki he tokotaha ako he ta'u.

Ko e ngaahi fokotu'utu'u koia 'a e Pule'anga ke pou pou'i 'a e ngaahi sekitoa taautaha, 'oku hiki hake ai 'a e patiseti 'a e ngaahi Potungaue 'oku ngaue felave'i mo e sekitoa ni hange ko e Ngoue moe Vaotata, Toutai, Potungaue ki he Ngaahi Ngaue'anga iiki. 'Oku 'i ai 'a e tui 'e hoko 'a e fakalahi ni ke tokoni ki he ngaahi ngaue 'i he sekitoa ni.

Kuo fokotu'u foki mo ha Potungaue fo'ou 'e tolu 'a ia ko e 'Ofisi Launga, 'Ofisi Fetu'utaki pea moe 'Atakai. Ko e 'Ofisi Launga 'e ngaue ia ki he ngaahi launga 'a e kakai pea pehe ki he ngaahi sekitoa taautaha ke fakapapau, 'oku totonu mo maau 'a e ngaahi ngaue 'a e Pule'anga. Ko e Potungaue hono ua tene tokanga'i e ngaahi fokotutu'u fakafetu'utaki. Ko e Potungaue 'Atakai 'e tokanga ia ki he ngaahi me'a mahu'inga felave'i mo e 'Atakai.

8 Pule'i 'a e Ngaahi Ngaue Fakapa'anga 'a e Sekitoa Pule'anga

'E feinga 'a e Pule'anga ke to e leleiange 'a hono pule'i 'ene ngaahi ngaue fakapa'anga 'a ia ko e konga pe ia 'a e ngaahi fokotu'utu'u fo'ou. Kuo teuteu ai 'e he Pule'anga ha ngaahi tu'utu'u ni fakaangaanga ki ha ngaahi 'elia 'e ni'ihi 'a ia 'oku 'osi 'i ai pe 'a e taumu'a fakafo'ou hange ko e; (i) palani fakafonua ki hono pule'i 'o e tu'unga faka'ekonomika; (ii) pule'i 'o e ngaahi fakamole; mo e (iii) langa hake 'a e 'ilo fakangaue mo hono fakalelei'i 'a e ngaahi ngaue fakapule'anga. Ko e kotoa 'a e ngaahi 'elia fakafo'ou ni 'oku felave'i ia mo e fiema'u 'a e sekitoa fakapule'anga pea mo e ngaahi

polokalama ki hono pule'i 'o e pa'anga hu atu ke 'oua 'e fu'u fakamole. 'i he founa ni, koe pa'anga he haofaki 'e 'oatu ia ki hono fakalalakaka'i 'a e ngaahi ngaue ki he kakai 'o Tonga.

9 Ko e Fa'unga Fakapatiseti

Ko e konga 'e taha felave'I mo e ngaahi fokotu'utu'u fo'ou, ko e hanga 'e he Pule'anga 'o fakamahu'inga'i 'a e ngaahi me'a 'oku fehangahangai mo e fa'ufa'u koia 'o e patiseti, hange ko e fokotu'utu'u ha fa'unga ngaue mo fakatekinikale lelei. 'i he ngaahi Potungaue 'oku kau heni 'a e fiema'u fe'unga mo faka'ai'ai 'a e fa'unga ngaue pea mo e taukei ngaue 'i he ngaahi taumu'a hono fokotu'utu'u mo hono vakai'i 'a e pa'anga hu atu. 'Oku toe teuteu foki 'a e Pule'anga ha ngaahi ngaue fakaangaanga ki hono fakapapai'i 'a e lelei pea 'ikai fakamole foki 'a hono fakahoko 'ene ngaahi fatongia ki he kakai fakatautaha. 'E fakahoko ai 'e Pule'anga 'a hono fokotu'u ha ngaahi me'afua ke fakamalohi'i 'aki 'a e sisitemi ki he ngaahi 'elia ni: vaka'i mo tokanga'I 'o e pa'anga fakalukufua; pule'i 'a e ngaahi koloa; founa ngaue ki he patiseti mo hono ngaahi koloa; tauhi mo pule'i 'a e pa'anga hu atu; sivi'i mo fokotu'utu'u 'a e pa'anga hu atu; pule'i 'a e ngaahi ngaue'anga fakapule'anga; pule'i 'a e ngaahi tokoni mei tu'a; langa'i 'a e taukei fakangaue pea mo hono faka lelei'i 'a e ngaue fakapule'anga.

10 Ko e Sekitoa Taautaha

'Oku fokotu'utu'u foki 'e he Pule'anga ke fakalalakaka'i 'a e 'ataki ki he langa pisinisi. Pea 'oku 'ilo'i foki 'e he Pule'anga ko e sekitoa taautaha 'oku mahu'inga taha ki hono fanau'i ha ngaahi faingamalie ngaue ki he kau nofo mai mei he ako pea mo ha ngaahi koloa fo'ou 'e ala ma'u hili 'a e fakafo'ou ki he sekitoa fakapule'anga.

11 Fakafo'ou ki he Tukupau

Kuo mateuteu foki 'a e Pule'anga ke fai hano liliu 'a e founa tukuhau 'o kau atu ai foki moe founa tute mo e faka'amu ke fakahoko lolotonga 'a e taimi ngaue 'a e Falealea 'i he ta'u fakapa'anga ni. Ko hono tefito'i taumu'a ke faka'ai'ai 'a e fakalalakaka 'a e sekitoa taautaha. Ko e liliu ni 'e fakatefito 'i hono 'omai ha ngaahi founa tukuhau 'e fenapasi moe pisinisi lolotonga 'a ia 'oku ne 'oatu 'a e lelei ki he tokotaha totongi tukuhau pea ke fakasi'isi'i foki 'a e fakamole ki hono fakahoko 'o e ngaue. Ko e fokotu'utu'u fakaangaanga ni 'oku ne fakamahu'inga'i foki 'a e mahu'inga 'o e 'ulungaanga fakafonua ki he fakalalakaka 'a e 'ekonomika. 'Oku hokohoko atu pe foki 'a hono fakalele'i 'o e Lao ki he laiseni fakalalakaka. Ne fai foki hono vakai'I 'a e lao ni 'a ia 'oku ha mai ai ko e fa'unga ngaue 'i he lao ni 'oku 'ikai kene poupou'i 'a e ngaahi taumu'a ngaue 'a e Pule'anga.

Ne 'ilo'i foki 'e he Pule'anga 'a e ngaahi faingamalie 'e malava ke ma'u 'e he fonua ka hu atu ki he Kautaha Fefakatau'aki Fakamamani lahi (WTO) pea ne alea'i leva 'a e memipa 'o e fonua. Ne ola lelei foki 'a e 'uluaki fakataha hili ia hono fakaha mei he kau folau ne nau fakafofonga'i 'a e fonua ki he alealea na'e fai 'i Siniva 'i 'Epeleli 'o e ta'u ni 2001. 'Oku 'i ai 'a e faka'amu 'e lava 'a Tonga 'o hoko ko e memipa kimu'a he ngata'anga 'o e ta'u ni. 'Oku 'i ai foki 'a e 'amanaki lelei 'e hoko 'a e memipa 'a Tonga ke lava ai ke toe leleiange 'a e faingamalie ki he ngaahi vakai ki he maketi 'a ia tene fakatupu 'a e fefakatau'aki mo ha ngaue..

Lolotonga ‘a e alealea ‘o e Kautaha Fefakatau’aki Fakamamani lahi kuo tu’u hake ai ‘a e ngaahi motu ‘o e Pasifiki ke fai ha ‘aleapau ki he fefakatau’aki fakafeitu’u ‘i he pasifiki (PARTA) ko e ‘uhi pe kene faka’ai’ai ‘a e fefakatau’aki ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi fonua memipa ‘o e Folomu. ‘Oku tui foki ‘a e Pule’anga ‘e hoko ‘a e alepau ni ko e founa ia tene ‘ave ‘a e fonua ki he fakalalakaka pea i he taimi tatau pe ‘e tokoni ia ki he ngaahi alea felave’I mo e fefakatau’aki.

12 Fakalalakaka ‘i he Tafa’aki ‘inivesimeni

‘E hokohoko atu pe foki hono vaka’i ‘e he Pule’anga ‘a e tafa’aki ni ‘aki hono siofi ke toe fakalalakaka ange ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi ngaue ni tautautefito ki he ngaahi totongi mo e tu’unga fakafalala’anga ‘o e ngaahi ngaue’anga ‘uhila, vai mo e telefoni. ‘E hokohoko atu pe foki hono liliu ‘e he Pule’anga ‘a e ngaahi founa ki hono ma’u ha ngaahi ngofua ki ha fakalalakaka ‘i he tafa’aki ni. ‘i he taimi tatau pe ‘e hokohoko atu pe ‘a e Pule’anga ‘i hono fakalalakaka ‘a e ngaahi founa lolotonga ni ke ‘oua ‘e fu’u faingata’a.

‘Oku fokotu’utu’u foki ‘e he Pule’anga ke tokoni’i fakapa’anga ‘a e kau no iiki ‘i he ngaahi sekitoa tefito ‘aki hano fakasi’isi’i ‘a e totongi ‘o e no mei he Pangike Fakalalakaka ‘o Tonga pea ke ‘oatu foki mo e ngaahi koloa makehe ke poupu’i ‘a e ngaue ki hono fakalalakaka ‘a hono fakamaketi’i ‘o e koloa hu atu ‘e he Fefakatau’aki Tonga (Tonga Trade). Ko hono fakaikiki ‘o e me’a ni ‘e talaki ‘a mui ange.

Ko e ngaahi ngaue ‘e fakahoko ia lolotonga ‘oku fakalalakaka ‘a e founa inivesimeni pea ‘e fakaha mahino ki he kau inivesitoa ‘i Tonga ni mo muli fekau’aki mo e ngaue lahi ‘a e Pule’anga ‘i hono pusiaki’i ‘a e sekitoa taautaha kene a’usia ha tu’unga tupu lelei.

13 Tupu Faka’ekonomika

Talu mei he ‘esitimeti ‘o e ta’u kuo ‘osi, pea mo e holo ‘a e ‘ataakai faka’ekonomika. Ko e vakai koia ki he tu’unga faka’ekonomika fakamamani lahi ‘oku holoa mo ia pea ‘i he fakafuofua ‘a e Kautaha Sino’i Pa’anga Fakavaha’a-pule’anga (IMF) ‘e toe holo hifo ‘a e tupu faka’ekonomika ‘a mamani ki he 2001 ‘aki ‘a e peseti ‘e 1 mei he 4.2 peseti ki he 3.2 peseti. Ko e tupu faka’ekonomika ‘i ‘Amelika mo ‘Aositelia ‘oku holoa pea ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘e fu’u uesia lahi ‘eni ki Tonga ni tautautefito ki he pa’anga ‘oku ‘omai mei hotau kainga mei muli ‘a ia ‘oku ‘i he \$80- \$90 miliona ‘he ta’u.

Ko e tu’unga koia ‘o e fefakatau’aki ‘oku ‘ikai lelei pea mo e pa’anga mohe muli ‘oku ‘i he tu’unga ‘oku ‘i ‘olunga hake pe he mahina ‘e 2 ‘o e koloa hu mai. ‘Oku ma’ulalo foki ‘eni ia he taketi koia ‘a e Pangike Pule ‘a ia ko e mahina ‘e 3 ‘o e koloa hu mai.

Ko e tu’unga totongi koloa ‘oku ma’olunga ia he peseti ‘e 8 fakata’u ‘a ia ‘oku ‘uhinga ‘eni ko e ivi fakatau ‘o ‘etau ngaahi pa’anga hu mai ‘e fai atu pe ke vaivai ange.

14 Vakai ki he Tu’unga Faka’ekonomika ki he Kaha’u

Ko e vakai koia ki he tu’unga faka’ekonomika ki he kaha’u ‘oku fetoaki pe. Ko e tupu ‘a e ngaue ‘a e fonua fakalukufua ‘e ‘ikai ke fu’u tupulaki ‘i he ta’u 2001/02. Ko e pa’anga mohe muli ‘oku fakafuofua ‘e nofo ‘i he tu’unga ma’ulalo lolotonga pea ‘e malava pe

foki ke holo hifo. Ko e tu'unga koia 'o e totongi koloa 'oku fakafuofua 'e 'ikai holo lolotonga 'a e ta'u 2001/02 pe 'e ofi pe he tu'unga lolotonga.

Ko e koloa hu mai 'e hokohoko atu pe 'ene 'alu ki 'olunga lolotonga ia ko e koloa hu atu 'e tu'u ma'u pe ia he 'alunga tatau. 'i he taimi tatau pe ko e tu'unga fakapa'anga 'a e Pule'anga 'oku kei 'i he tu'unga faingata'a ke feau 'a e fiema'u ki he ngaahi ngaue ke fakahoko.

15 Ngaahi fokotu'utu'u kihe tu'unga Fetongi pa'anga mo e fakapa'anga.

Ko e holo koia 'a e mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga ki mui ni mai 'i hono fakatauhoa ki he pa'anga 'Amelika 'oku ne uesia ai 'a e ngaahi ngaue faka'ekonomika. Ko e totongi koia ki hono totongi 'o e koloa hu mai 'oku hikihiki pe ia pea 'oku ne kaunga ia ki hono toe hiki hake 'a e tu'unga totongi koloa hu mai. 'Oku ne toe hiki hake foki mo e totongi koia ki he fokotu'u pisinisi. 'I he tafa'aki 'e taha, ko e ma'ulalo koia 'a e fakafetongi pa'anga 'oku kau lelei ia ki he ngaahi sekitoa koia 'o e koloa hu atu 'a ia tenau ma'u 'a e pa'anga humai 'oku lahi mei he koloa hu atu.. 'Oku ngaue fakataha foki 'a e Pule'anga mo e Pangike Pule ki hono vakai koia 'a e uesia 'o e fakafetongi pa'anga 'i he 'ekonomika pea mo vakai ki ha tu'unga fetongi pa'anga 'oku kaunga lelei ke hokohoko atu pe hono tokoni'i 'etau ngaahi sekitoa ki he koloa hu atu lolotonga ia 'oku holoholoki 'a e uesia 'a e tu'unga totongi koloa 'o e koloa hu mai.

Ko e fokotu'utu'u fakapa'anga ni 'oku 'osi tauhi ma'u ia 'i he ngaahi mahina ki mui ni mai ko e 'uhi pe ke patoloaki 'a e tu'unga 'o e pa'anga mohe muli. 'E hokohoko atu pe 'eni kae 'oua leva kuo 'i ai ha taimi kuo 'alu hake ai 'a e pa'anga mohe muli ki ha tu'unga 'oku fakafiemalie.

16 Patiseti 'Esitimeti

'Oku tukuatu foki 'e he Pule'anga 'i he 'esitimeti ki he 2001/02 'a e pa'anga hu atu 'o fe'unga mo e pa'anga 'e \$128.6 miliona. Ko e patiseti pa'anga 'ata'ata 'oku fe'unga mo e pa'anga 'e \$114.7 miliona pea ko e koloa 'oku 'i he pa'anga 'e \$13.9 miliona.

Ko e pa'anga hu atu ko e pa'anga 'e \$114.7 miliona 'oku fakapa'anga ia 'aki 'a e pa'anga 'e \$85.9 miliona mei he pa'anga hu mai fakalukufua 'a e Pule'anga pea ko e pa'anga 'e \$13.3 miliona 'e fakapa'anga ia mei he tokoni fakalalakaka mei muli pea ko e toenga leva 'o e \$15.5 miliona 'e ma'u ia mei he pa'anga ngaue mo e ngaahi tokoni.

17 Aofangatuku

Ko e Patiseti 'oku kau ia he me'angaue mahu'inga 'oku ngaue'aki ki hano fakapapau'i 'a e malohi 'a e ngaahi fa'unga faka'ekonomika mo fakasosiale ki he kaha'u. 'Oku hanga foki 'e he fakamatala patiseti 'o tofa mai ha hala 'oku totonu ketau fou ai. 'Oku ne toe fakaha mai 'a e ngaahi feitu'u ketau fou ai 'o tautautefito ki he ngaahi tafa'aki fakalalakaka 'i he ngaahi ngaue 'a e Pule'anga pea mo ha 'ataakai fe'unga ki he ngaahi fiema'u 'a e sekitoa taautaha.

'Oku ou tui pe 'e 'i ai 'a e ngaahi fakafaingata'a he fononga atu ko 'eni ka 'oku fiema'u 'aupito 'a e tokoni 'a e kau pisinisi ki he lelei fakaluku fua 'a e kakai. Ko e ngaahi fokotu'utu'u koia ki hono toe vakai'I 'a e ngaahi ngaue 'a e Pule'anga ko e 'uhi kene toe

‘omai ha ngaahi faingamalie ki he fonua ‘oku ‘uhinga ia ke lahi ‘a e ngaahi faingamalie ke fili mei ai ‘a e kakai ‘o e fonua, tu’unga totongi koloa ‘oku ma’ama’a ange pea mo ha ngaahi faingamalie kehe pe foki.

Ko e ngaahi taumu’a mahino ko ‘eni ‘e ‘ausia pe ia ‘i he kitaki mo e ngaue ‘osikiavelenga. ‘Oku fakamalo foki ‘a e Pule’anga ki he kakai ‘o Tonga ‘i he’enua falala mo e hokohoko atu koia ‘enua kitaki pea pehe foki ki he’etau kaungangaue fakataha mo e ngaahi fonua muli ‘i he ‘enua tokoni mai ‘o lava ai ketau ‘au mai ai ki he tu’unga lolotonga.

FAKAMATALA PATISETI KI TA'U 2001/02

Konga 1: Tu'unga Faka 'Ekonomika 'o e Fonua & sio ki he kaha'u

Tepile Fakahokohoko

KONGA 1: TU'UNGA FAKA'EKONOMIKA 'O E FONUA & SIO KI HE KAHA'U

1	Tu'unga Faka'ekonomika 'o Mamani Kotoa.....	13
2	Tu'unga Faka'ekonomika Fakalotofonua.....	13
2.1	Ngaahi Ngaue Faka'ekonomika Fakalotofonua.....	14
2.1.1	Ngoue & Toutai.....	15
2.1.2	Ngaohi Koloa.....	16
2.1.3	Ngaue Langa.....	17
2.1.4	Takimamata.....	17
2.1.5	Fefakatau'aki.....	18
2.1.6	Ma'u'anga ivi 'Uhila mo e Vai.....	18
2.1.7	Fefononga'aki mo e Fetu'utaki.....	18
2.1.8	Ngaahi Ngaue Pa'anga mo e sevesi Fakapisinisi.....	19
2.1.9	Fakafiefia mo e sevesi taautaha.....	19
3	Ngaahi Totongi Koloa.....	19
4	Ngaahi tu'utu'u ni mo e ngaahi fakalalakaka Fakapa'anga.....	20
4.1	Pa'anga Fakalukufua 'a e Fonua.....	20
4.2	Ngaahi No Fakalotofonua.....	21
4.3	Ngaahi No 'a e Ngaahi Pangike.....	21
4.4	Fakahu Pa'anga.....	22
5.	Ngaahi Totongi Tupu.....	22
6.	Ngaahi Fakalalakaka Fakavaha'apule'anga.....	23
6.1	Koloa Hu Atu.....	23
6.2	Koloa Humai mei Tu'apule'anga.....	24
6.3	Palanisi Fefakatau'aki mo Tu'apule'anga.....	24
6.4	Pa'anga Talifaki 'a e Pule'anga 'i Muli.....	25
7.	Fetongi Pa'anga Muli.....	26
8.	Sio Faka'ekonomika ki he Kaha'u 2001/02.....	26

Hokohoko 'o e Ngaahi Tepile

Tepile 1:	Ngaahi Fonua Lalahi: Tupu Faka'ekonomika Haohaoa, Totongi Koloa, Ta'ema'u Ngaue.....	13
Tepile 2:	Fakaikiiki 'o e Lekooti Fehu'aki pa'anga mo Tu'apule'anga (OET).....	25

Hokohoko 'o e Ngaahi Kalafi

Kalafi 1:	Tupu Faka'ekonomika Totongi Lolotonga & Tupu Haohaoa ki he 1995/96 – 1999/00.....	14
Kalafi 2:	Vahevahe Fakasekitoa ki he Koloa Fakalukufua 'o e Fonua.....	15
Kalafi 3:	Tupu 'I he Ngoue & Toutai, Koloa Fakalukufua 'o e Fonua Totongi Lolotonga ki he 1995/96 – 1999/00.....	16
Kalafi 4:	Tu'unga tupu fakata'u 'a e langa lolotonga 'a e ta'u 1996/97 - 1999/2000.....	17
Kalafi 5:	Kau folau 'eve'eva vakapuna fakata'u.....	18
Kalafi 6:	Tu'unga fakata'u 'o e totongi koloa ki he koloa fakalotofonua, koloa humai mo e kotoa ngaahi koloa ki Sanuali 2000 ki Sanuali 2001.....	19
Kalafi 7:	Lahi Pa'anga fakalukufua 'a e fonua ki Siulai 1998 ki Ma'asi 2001.....	20
Kalafi 8:	Lahi 'o e no 'a e Sekitoa taautaha ki Siulai 1998 ki Ma'asi 2001.....	21
Kalafi 9:	Ngaahi totongi tupu 'a e Pangike Komesiale.....	22
Kalafi 10:	Tefito'i koloa hu atu ki he ta'u 1999 mo e 2000.....	23
Kalafi 11:	Pa'anga Talifaki 'a e Pule'anga.....	25
Kalafi 12:	Fetongi Pa'anga.....	26

1. Tu'unga Faka'ekonomika 'o Mamani Kotoa

Fakatatau ki he ngaahi fakakaukau mo e sio faka'ekonomika 'a e Kautaha Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga 'i Me 2001, ne nau pehe ai 'oku 'i ai 'a e holo lahi 'aupito 'i he tu'unga faka'ekonomika 'o mamani 'o taai mu'a ai e holo 'i he tu'unga 'o e 'ekonomika 'o 'Amelika, fakaakeake ngata'a 'i he tu'unga 'o Siapani, mo e tupu mamalie 'i he ngaahi fonua 'iulope pehe ki he ngaahi fonua langalanga hake. Ko e holo ko 'eni mei he tu'unga ma'olunga 'i he 1999 mo e konga kimu'a 'o e 2000 na'e 'osi fai pe ki ai e 'amanaki pea ko e ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakapa'anga mei he Pangike Pule 'o 'Amelika pehe ki he ngaahi pangike lalahi kehe na'a lava kene fakaha e fuoloa 'o e holo faka'ekonomika ni.

'Oku 'i ai e fakafuofua 'e tupu 'aki 'a e peseti 'e 4.8 e tu'unga 'o e koloa 'o mamani fakakatoa, 'o lahi 'aki e peseti 'e 1.3 mei he tupu peseti 3.5 'i he 1999. Ko e tu'unga tupu faka'ekonomika ki he 2001 'oku fakafuofua 'e 'i ai 'ene holo ki he peseti nai 'e 3.2, pea koe tupu 'i he koloa fakakatoa 'o 'Amelika kuo holoki hifo 'aki e poini 'e 1.7 ki he peseti pe 'e 1.5.

Ko e tu'unga hikihiki 'i he totongi 'o e koloa ki mamani 'oku 'i ai pe 'ene fakafiemale neongo e feto'aki koia 'i he tu'unga faka'ekonomika. Lolotonga e manavasi'i 'i he hiki ma'olunga koia 'i he totongi 'o e lolo, ka 'oku 'i ai pe 'amanaki lelei hili e felotoi koia e Kautaha 'o e Ngaahi Fonua 'oku Nau Fakatau atu e Lolo (OPEC) ke toe fakalahi hono ngaohi e Lolo.

Ne a'u e tupu i he tu'unga faka'ekonomika 'o e ngaahi fonua lalahi ki he peseti 'e 3.8 'i he 2000, 'o hiki peseti 'e 3.0 mei he tu'unga 'o e ta'u ki mu'a. 'i he 2001, ko e holo 'i he tu'unga faka'ekonomika 'o mamani kotoa 'oku 'i ai 'ene felave'i lahi moe holo koia 'o e tu'unga faka'ekonomika 'o 'Amelika, 'a ia ne makatu'unga mei hono ta'ota'ofi 'o e tu'unga fakapa'anga 'o e fonua ke ne ta'ota'ofi hifo e lahi 'o e fiema'u. Ka 'i Siapani, ko e tuai koia 'i he tupu faka'ekonomika 'oku ne fakatupu e hoha'a lahi 'a ia 'oku ha 'eni mei he lotosi'i 'a e kakai, holo 'i he tu'unga 'o e 'inivesi pea pehe ki he fiema'u mei tu'apule'anga.

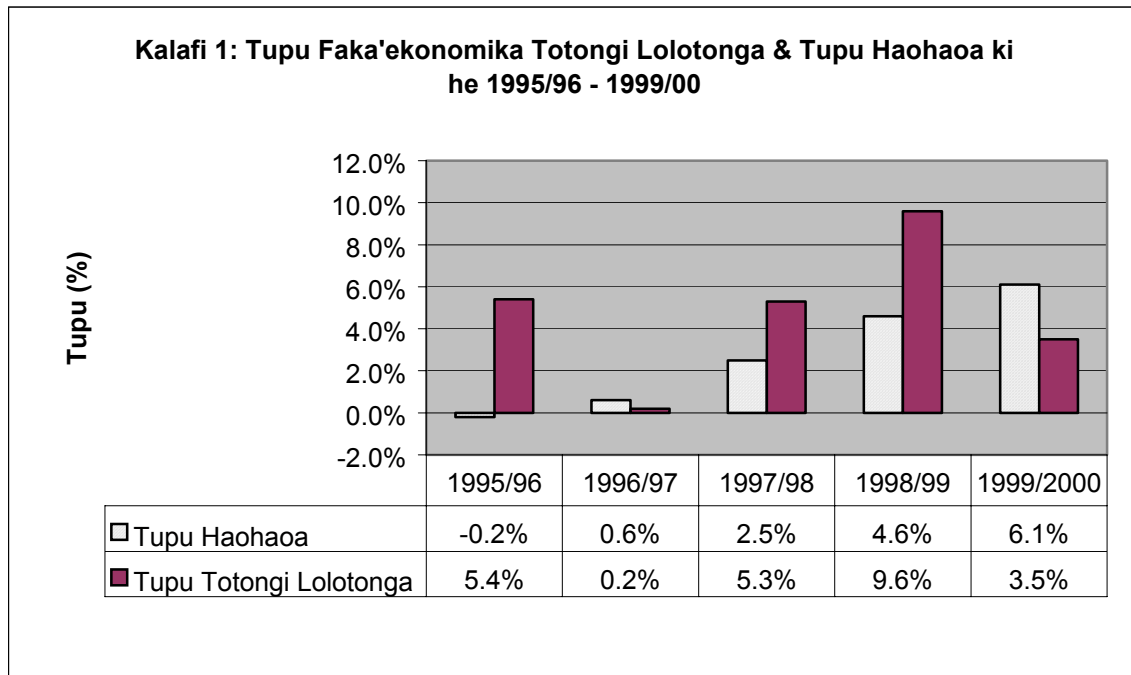
Tepile 1: Ngaahi Fonua Lalahi: Tupu Faka'ekonomika Haohaoa, Totongi Koloa, Ta'ema'u Ngaue

	Tupu Faka'ekonomika Haohaoa				Totongi Koloa				Ta'ema'u ngaue			
	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002
Amelika	4.2	5	1.5	2.5	2.2	3.4	2.6	2.2	4.2	4	4.4	5
Siapani	0.8	1.7	0.6	1.5	-0.3	-0.6	-0.7		4.7	4.7	5.3	5.2
Aositelelia	4.7	3.7	1.9	3.5	1.5	4.5	3.7	2.4	7.2	6.6	7	6.7
Nu'usila	3.9	3.5	2.6	2.7	1.1	2.7	2.8	2.1	6.8	6	5.8	5.9
Iulope	2.6	3.4	2.4	2.6	1.4	2.3	2.3	1.8	9.1	8.2	7.8	7.5

2. Tu'unga Faka'ekonomika Fakalotofonua.

Fakatatau ki he fakafuofua fekau'aki mo e tu'unga faka'ekonomika 'o Tonga ni ki he ta'u 'e tolu kuo hili, 'oku 'i he tu'unga fakafiemale 'aupito. 'i hono faka'avalisi 'o e tupu mei he ta'u 1997/98 ki he 1999/00, 'oku fakafuofua ki he peseti 'e 6.1 'i he totongi lolotonga pea peseti 'e 4.4 'a e tupu faka'ekonomika haohaoa. 'Oku ha foki heni 'a e ake 'i he fonua mei he tolalo faka'ekonomika ko ia ne hoko 'i he ta'u 1995/96 mo e 1996/97. Ko e

ake ko 'eni ne makatu'unga ia mei he tupu 'i he sekitoa sevesi 'o pou pou ki ai mo e ake mai 'i he ngoue & toutai.

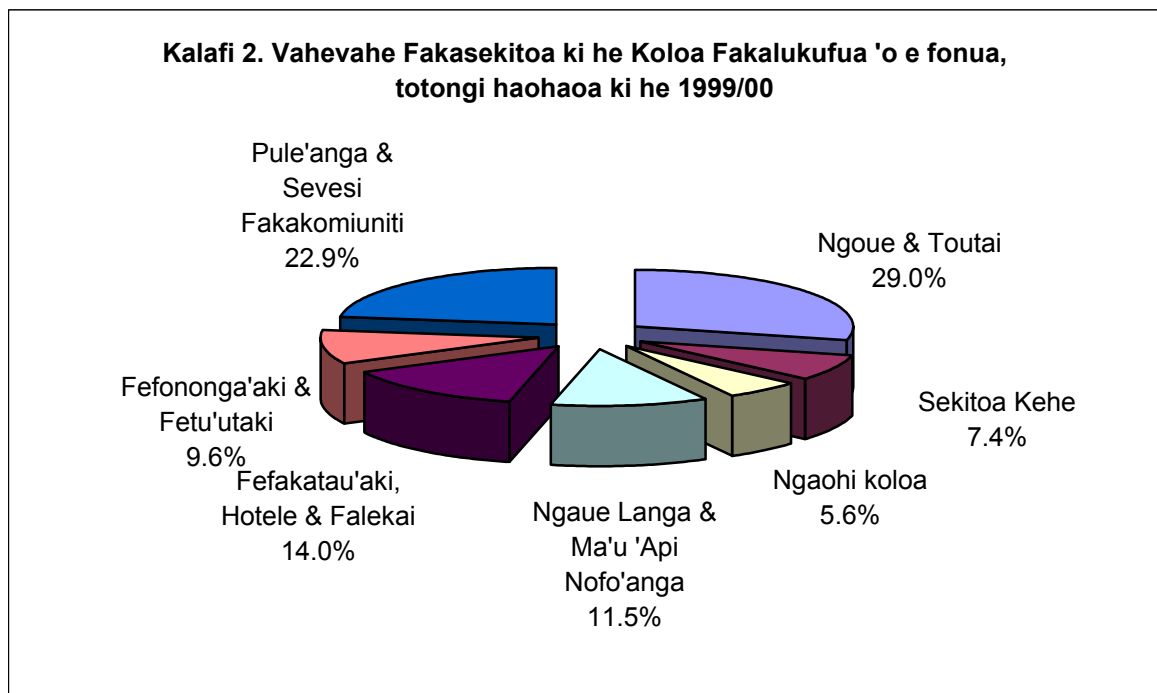
Ko e ngaahi fakitoa tatu'otaha ne tokoni ki he hiki lahi 'i he tu'unga faka'ekonomika 'o e 1999/00. 'Oku kau heni e toe ake mai 'i he tu'unga 'o e ngoue hili 'ene to lalo 'i he 1998/99 makatu'unga I' he palopalema 'o e 'ea. Na'e tupu lahi foki mo e sekitoa takimamata mo e fefakatau'aki 'o makatu'unga 'i he lahi e pa'anga mei he kau folau 'eve'eva pehe ki he pa'anga tokoni mei he ngaahi famili felave'i mo e fakafiefia 'o e meleniume fo'ou. 'Oku 'i ai e 'amanaki 'e holo e tupu faka'ekonomika hili 'eni. 'Oku te'eki ke ma'u ha fakamatala fekau'aki mo e tu'unga faka'ekonomika 'o e 2000/01, ka 'oku 'i ai e fakafuofua 'e 'i he peseti 'e 6.0 'a e tupu Koloa Fakalukufua (GDP) 'i he totongi lolotonga kae peseti pe 'e 3 'a e tupu haohaoa.

'E 'ia e tokoni lahi 'a e sekitoa pule'anga mo e ngaue sevesi fakakomiuniti ki he tupu ni tautautefito ki he tupu 'i he totongi lolotonga 'o makatu'unga ia 'i he hiki peseti 'e 20 COLA koia ki he vahenga 'o e kau ngaue fakapule'anga. 'Oku 'i ai pe foki mo e 'amanaki 'e tokoni mo e ngaahi sekitoa kehe ki he tupu faka'ekonomika ni kau ai e sekitoa ngaue langa, ngaue pa'anga mo e sevesi fakapisinisi, pehe ki he 'uhila mo e vai. Ko e sekitoa foki ne makatu'unga ai e tupu 'i he ta'u kuo 'osi hange ko e fefakatau'aki, hotele mo e falekai, ngoue mo e toutai. Ko e toutai mo e takimamata 'oku 'i ai e amanaki lelei 'e kei hokohoko pe 'ene tupu.

2.1 Ngaahi Ngaue Faka'ekonomika Fakalotofonua

Kuo 'i ai e ngaahi liliu lahi 'i he fa'unga ngaue faka'ekonomika 'o e fonua kamata mei he valungofulu fai mai ai 'i he hivangofulu pehe ki he maleniume fo'ou ni. 'Oku ha 'eni 'i hono vahevahe fakapeseti 'o e tokoni ki he koloa fakalukufua 'o e fonua. Kuo a'u 'eni 'o laka hake 'i he peseti 'e 50 'o e koloa fakalukufua ko e ma'u mei he sekitoa sevesi ka ko e sekitoa tefito, 'a ia na'e lahi taha 'ene tokoni ki he koloa fakalukufua 'o e fonua 'i he valungofulu mo e konga ki mu'a 'o e hivangofulu 'oku fe'unga pe mo e peseti 'e 29.0

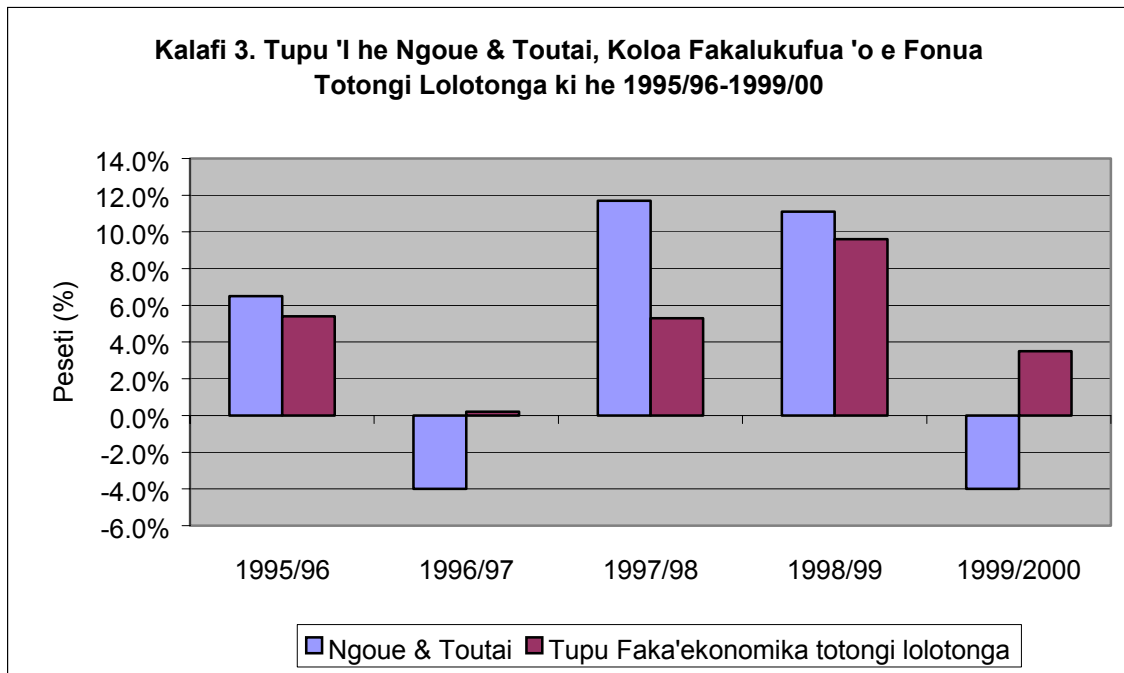
'ene tokoni. 'Oku ha 'i he kalafi 2 'a e vahevahe fakapeseti 'o e ngaahi tokoni mei he ngaahi sekitoa ki he koloa fakalukufua 'o e fonua ki he 1999/00.

2.1.1 Ngoue & Toutai

Neongo e holo hono tu'unga fakapeseti ki he koloa fakalukufua 'o e fonua, ka 'oku kei tu'u pe ngoue ko e sekitoa mahu'inga taha 'ene tokoni mo uesia e tu'unga tupu faka'ekonomika 'o e fonua 'i he ngaahi ta'u kuo hili (*vakai ki he kalafi 3*). 'Oku hoko e kei lelei pe 'a e 'ea 'o tokoni ki he mahu mo lahi e koloa ngoue, ka ko e fakafuofua ki he 2000/01 'e holo hono tu'unga fakahoa ki he tu'unga ma'olunga 'o e ta'u kuo 'osi. Ko e tu'unga 'o e toutai 'e kei tupu pe 'o ha ia mei he lelei e ika ne hu atu ki tu'apule'anga pehe foki ki he inivesi 'i he vaka mo e ngaahi naunau toutai. Ko e koloa hu atu mei he sekitoa ni ko e hina, ika, vanila, kava, nonu mo e me'akai foha. Ko e me'akai foha ('ufi, talo, manioke mo e kumala), ika, vesitapolo, puaka mo e moa 'oku lahi 'i he maketi fakalotofonua.

'Oku feinga foki 'a e pule'anga ke faka'ai'ai mo ha ngaahi koloa kehe ki hono hu atu ki muli makatu'unga 'i he to lalo 'a hono hu atu 'o e hina. Ko e ngaahi koloa ko 'eni 'oku kau ai e kofi, lesi, vanila Tahiti, moa pea pehe ki he niu mata. Kuo 'osi kamata 'inivesi foki ha taha ia mei he sekitoa taautaha 'i he ngaohi 'o e kofi pea kuo 'osi fakatau atu 'i he maketi fakalotofonua pea 'oku 'i ai e 'amanaki 'e hu atu ki muli 'i he kaha'u. Kuo 'osi fakaili foki 'e he Potungaue Ngoue (MAF) mo e vanila Tahiti, 'a ia 'oku lolotonga ma'olunga 'aupito hono mahu'inga 'i he maketi fakavaha'apule'anga pea 'oku 'i ai pe 'amanaki lelei ke hu atu ki muli mei Tonga ni. Ko e kava mo e nonu 'oku kei 'i ai hona faingamalie neongo 'ene to lalo 'i he ta'u 2000. Ne pehe mei he Potungaue Ngoue 'oku kei lahi pe kava, pehe ki he to kava. Ko e to lalo 'i hono hu atu 'i he 2000 'oku felave'i ia mo hono ta'ota'ofi mei he pule'anga 'Aositelelia pea pehe foki ki he fiema'u mei he maketi 'i muli fakatautu ki he fiema'u fakalotofonua.

‘Oku hokohoko lelei pe foki ‘a e tupu ‘i he sekitoa toutai pea ‘oku vaofi ‘aupito mo e hina ki he ongo tefito’i koloa hu atu ki muli. Ko e valu foki ‘a e tefito’i ika ‘oku hu atu ki muli ‘o fakafuofua ki he vahe ua ‘e taha ‘o e koloa ika hu atu pea kau atu ki ai mo e palu, *grouper*, mo e limu. Ka neongo ia ‘oku malava foki ke uesia e ola mei he toutai mei he kovi ‘a e tahi, ‘ikai ha pa’anga fe’unga fakalotofonua ki hono fua e ngaahi fakamole pea pehe foki ki he mamafa hono uta ‘o e ika fo’ou ki tu’apule’anga. ‘Oku mahino foki ki he pule’anga ‘a e lelei ‘oku ma’u mei he toutai mo’ene tokoni ki he tupu faka’ekonomika ‘o e fonua ko ia ai ne faka’ata ‘e he pule’anga ke ta’etute ‘a e lolo ki he kau toutai ke fakatau atu ki muli ‘o kamata ‘i Siulai 2000. ‘Oku lolotonga tokoni foki mo e FAO pehe ki he pule’anga ‘Aositelelia ki hono fokotu’utu’u e founga ngaue mo e lesisita ‘o e Potungae Toutai, kumi ‘o e ika ‘oku lelei mo lahi pehe ki ha maketi ke fakatau atu ai, faka’ai’ai e kau inivesitoa mei muli, tokoni’i e kau toutai fakalotofonua, mo hono ta’ota’ofi e ‘auha ‘o e koloa ‘o tahi. Ko e sio ki he kaha’u ‘oku fu’u lelei ‘aupito ka ‘oku toe mahu’inga ‘aupito hono leva’i lelei e koloa fakanatula ni.

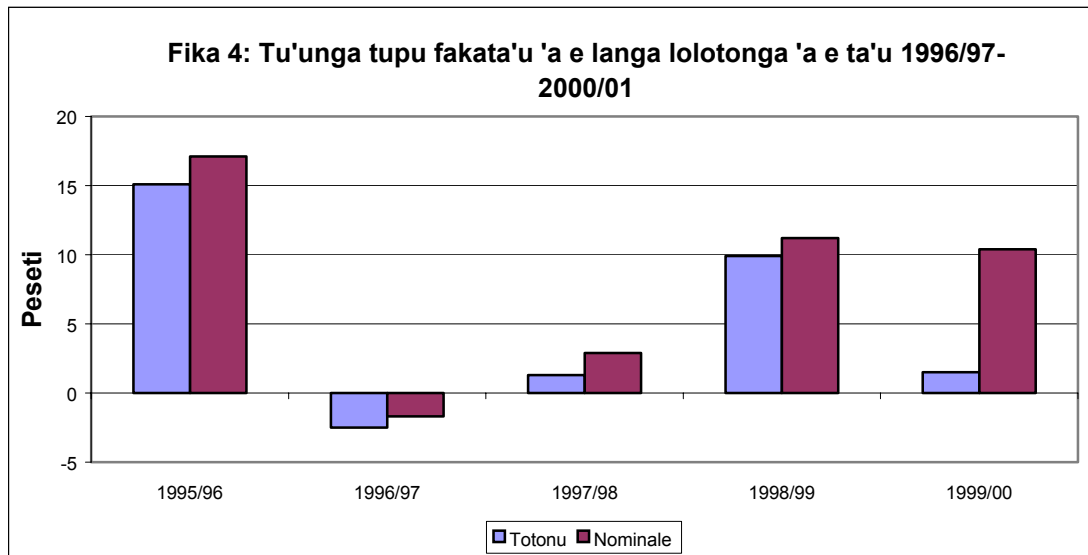
2.1.2 Ngaohi Koloa

‘Oku ‘ikai ke fu’u lahi ‘a e tokoni mei he sekitoa ko ‘eni ki he koloa fakalukufua ‘o e fonua ‘o fakafuofua nai ki he peseti pe ‘e 5. ‘Na’e ‘i ai pe ‘a e tupu ‘i he ta’u ‘e ni’ihi tautau tefito ki he koloa me’akai mo e naunau langa. Ko e tu’u ki he 2000/01 ‘oku fakafuofua ‘e ‘i ai pe ‘a e tupu si’isi’i mei he ngaohi koloa.

Na’e ‘i ai foki e feinga ‘a e pule’anga ke poupou’i e ngaohi koloa ‘aki hono langa ‘o e Senita Ngaohi’anga Koloa Iiki, pea mo e fokotu’u ‘o e lao IDI ke tokoni’i ‘a e fanga ki’i pisinisi iiki fo’ou, kae pango na’e taimi si’i pe ‘ene kake. Na’e makatu’unga ‘eni mei he ‘osi ‘a e aleapau SPARTECA mo e pule’anga ‘Aositelelia mo Nu’usila ‘a ia ne faingamalie ai hono hu atu ‘o e koloa ngaohi ‘i Tonga ni. Ne hoko ai ‘o tapuni ‘a e meimei e ngaahi ngaue lalahi ‘i he sekitoa ni pea hiki ‘a e ni’ihi ia ki muli, ko e toenga na’a nau afe ‘o ngaohi pe ‘a e ngaahi koloa ke fakatau atu pe ‘i Tonga ni. Ko e ngaahi

palopalema 'oku fetaulaki mo e ngaahi ngaue'anga ngaohi koloa 'oku kau ai e mamafa 'o e totongi 'uhila, vai pea mo e fetu'utaki, pehe ki he vahenga, mo e tute 'o e koloa. Tu'unga 'i he si'isi'i 'o e maketi fakalotofonua 'oku 'ikai ai ke malava ke a'usia 'e he ngaahi pisinisi ni ha tu'unga ma'olunga tautautefito ke fe'au'auhi mo e ngaahi pisinisi muli.

2.1.3 Ngaue Langa

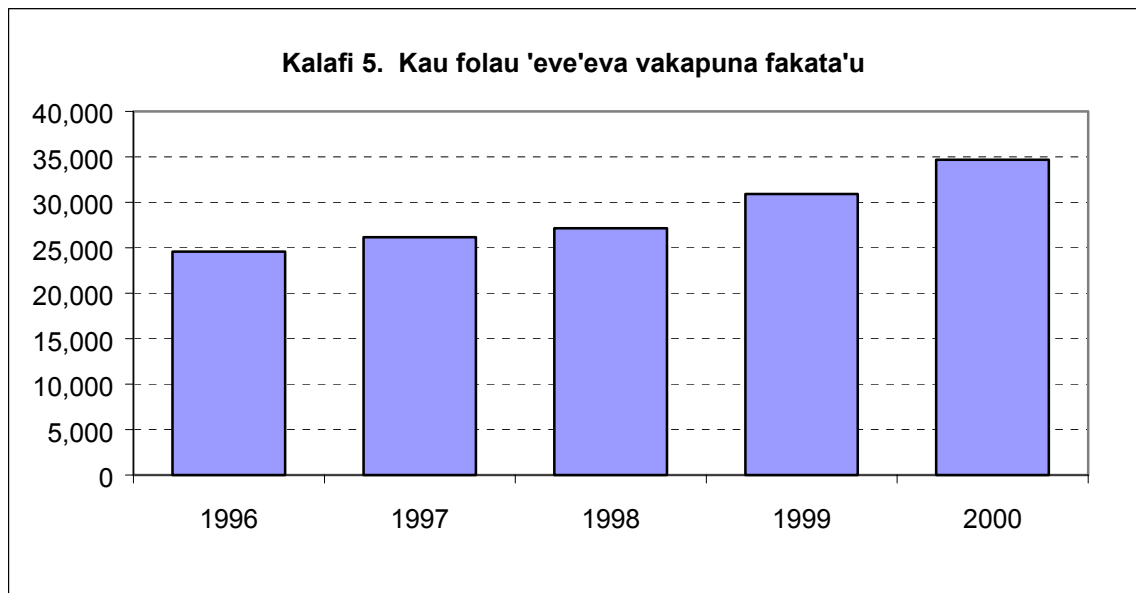
Ko e tupu fakata'u 'i he ngaue langa 'oku meimei fakatefito ia 'i he ngaahi poloseki lalahi 'oku fakapa'anga mei muli ka 'i hono fakalukufua 'oku kake 'a e sekitoa ni ki 'olunga. 'Oku 'i ai e fakafuofua 'e hiki hake e tupu faka'ekonomika 'o e sekitoa ni ha peseti 'e 10.0 ki he ta'u 2000/01. 'Oku makatu'unga 'eni 'i he ngaahi langa lalahi 'oku lolotonga lele 'i Tonga ni hange ko e falekoloa supamaketi fo'ou, langa 'ofisi 'a e 'apiako Tailulu, poloseki 'a e mamonga 'i Vava'u, langa 'apiako 'o Ha'apai, Uafu Ha'ano, Maketi Ha'apai, poloseki 'uhila ki he vahenga Ha'apai pea pehe ki he fakapamu vai fo'ou 'o e vahenga Nuku'alofa. Ko e ngaahi poloseki 'a e Pangike Fakalalakaka ki 'Esia ki he ngaahi tukui motu ne lava lelei ia 'i he ta'u fakapa'anga ko 'eni. Ko e fanga ki'i langa iiki 'oku 'i ai foki mo 'ene tupu 'o ha mei he lahi 'o e no langa fale mei he ngaahi pangike.

2.1.4 Takimamata

'Oku kau foki 'a e takimamata 'i he ngaahi sekitoa 'oku mahu'inga ki he tupu faka'ekonomika fakatatau ki he palani fakalalakaka fakamuimui taha 'a e fonua, ko e ongo sekitoa kehe ko e toutai mo e ngoue. Ko e tupu ma'olunga 'i he sekitoa ni ki he 1999/00 na'e fakatefito ia mei he katoanga'i 'o e maleniume fo'ou. 'i he 2000/01 'oku fakafuofua 'e 'i ai pe ki'i tupu 'i he sekitoa ni. 'Oku ma'olunga foki 'a e tokolahi 'o e kau folau 'eve'eva ki he mahina 'e ono fakamuimui 'o e 2000 'i hono fakahoa ki he taimi tatau 'o e ta'u kuo 'osi, pehe pe mo e lipooti fekau'aki mo e tokolahi 'oku nofo ki he ngaahi hotele.

'Oku fakangatangata foki mo e tupu 'i he sekitoa ni ki he lahi mo e lelei 'oku 'i ai e tu'unga 'o e ngaahi hotele. 'Oku pehe pe mo e mahu'inga 'a e totongi 'o e fefolau'aki vakapuna mo e fokotu'utu'u fehokotaki folau 'a e ngaahi vakapuna. 'Oku lolotonga 'i ai

ha tokoni mei he Pule'anga 'Aositelelia ki he potungaue takimamata ki hono fakalalakala 'enau ngaue ki hono tu'uaki atu 'o Tonga ni ke hoko ko ha feitu'u 'oku fiefolaua 'e he kau folau 'eve'eva.

2.1.5 Fefakatau'aki

Na'e tupu ma'olunga 'aupito 'a e sekitoa ni 'i he 1999/00 tu'unga 'i he tokolahi e kau folau mai ki Tonga ni pehe ki he lahi hono fakatau 'o e koloa me'atokoni 'a ia 'oku fakamo'oni mei he tupu 'o e koloa humai mei muli pehe ki he fanga ki'i falekoloa fo'ou na'e fokotu'u 'i he taimi ko 'eni. 'I he taimi tatau 'oku lahi foki mo e fe'au'auhi 'i he sekitoa ni. 'Oku fakafuofua foki 'e ki'i holo e tu'unga 'o e sekitoa ni ki he 2000/01 neongo 'oku kei kake pe 'a e humai koloa me'atokoni.

2.1.6 Ma'u'anga ivi 'Uhila mo e Vai

'I he 1999/00, na'e tupu ai e sekitoa ma'u'anga ivi 'aki e peseti 'e 3.8. 'Oku fakafuofua foki 'e toe lahi ange e tupu 'i he 2000/01 'o ha ai e hiki 'i he totongi pehe foki ki hono ngaue'aki 'o e ongo ma'u'anga ivi ni. Ne hoko e hiki 'i he totongi 'o e lolo ke hiki hake ai e totongi 'o e 'uhila ki he seniti 'e .375 ki he kilowatt pea totongi 'o e vai ki he seniti 'e 1.5 ki he lita 'e tahaahe. 'Oku 'i ai pe foki mo e tupu neongo 'oku si'isi'i 'i he tokolahi 'oku ngaue 'aki e ongo ma'u'anga ivi ni. 'Oku 'i ai foki mo ha ongo poloseki lalahi 'e ua 'oku lolotonga lele 'a ia te ne uesia lelei e fakatupu 'o e ongo ma'u'anga ivi. 'A ia ko e poloseki vai ki he vahenga Nuku'alofa (Siapani) pehe foki ki he faka'uhila 'o e 'otu motu Ha'apai ('Aositelelia).

2.1.7 Fefononga'aki mo e Fetu'utaki

'I he 1999/00 na'e tupu lahi ai e tu'unga 'o e sekitoa ni 'i he totongi lolotonga makatu'unga mei he hiki 'i he ngaahi ngaue fakafolau vakapuna. Neongo 'oku fakafuofua 'e tokolahi ange e kau fefolau'aki 'i he 2000/01, ka koe palopalema fakapa'anga 'oku lolotonga fehanga'anga mo e kautaha vakapuna fakalotofonua 'e malava kene uesia e tupu fakalukufua 'a e sekitoa ni. 'Oku 'i ai pe mo e fakalaka 'i he

tafa'aki fetu'utaki ka ko e fetongi 'i hono fakalele 'o e sekitoa ni 'oku ne uesia 'a e tupu, tautautefito ki he taimi lolotonga.

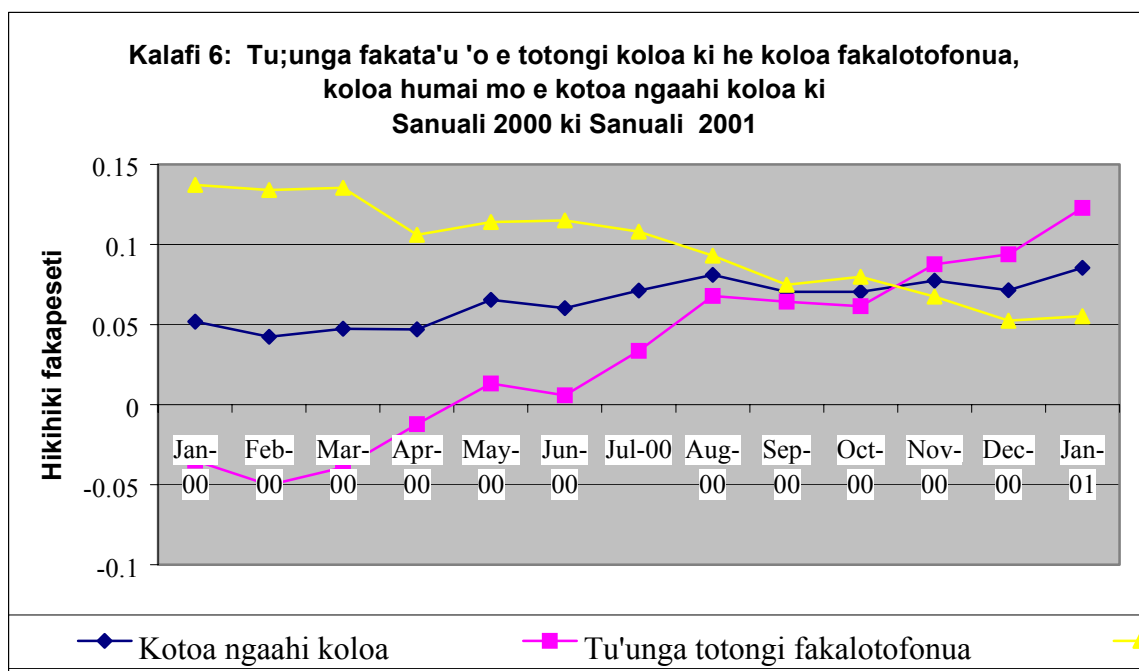
2.1.8 Ngaahi Ngaue Pa'anga mo e sevesi Fakapisinisi

Tu'unga 'i he tupu ma'olunga mei he ngaahi pangike, pehe ki he tupu 'o e ngaahi ngaue malu'i mo e sevesi 'o e ngaahi pisinisi, na'e lekooti ai mei he sekitoa ni ha tupu ma'olunga 'i he 1999/00. 'i he 2000/01 'oku fakafuofua pe 'e tupu kae tatau pe mo e ngaahi sekitoa kehe 'o si'isi'i ange.

2.1.9 Fakafiefia mo e sevesi taautaha

Neongo 'oku 'ikai ha fakamatala fe'unga 'e ma'u felave'i mo e sekitoa ni, ka 'oku 'i ai pe 'ene faka'au ke lahi ange. Hange pe ko e ngaahi sekitoa sevesi kehe, 'o tupu ma'olunga 'i he 1999/00 kae tupu si'isi'i pe 'i he 2000/01.

3. Ngaahi Totongi Koloa.

'I he ngaahi ta'u kuo toki mahili atu na'e ilonga ai ha hiki lahi 'i he totongi koloa 'a ia na'e peseti 'e 1.9 'i he 1997/98, peseti 3.9 'i he 1998/99 pea peseti 4.9 'i he 1999/00. Ko e fakamatala fakamuimui taha (Fepueli 2001), 'oku ha ai kuo a'u e tu'unga 'o e totongi koloa ki he peseti 'e 8.0 ki he mahina ko Fepueli 2001 fakahoa ki he peseti 7.1 'i he mahina Tisema 2000 pea peseti 4.2 'i he mahina Fepueli 2000.

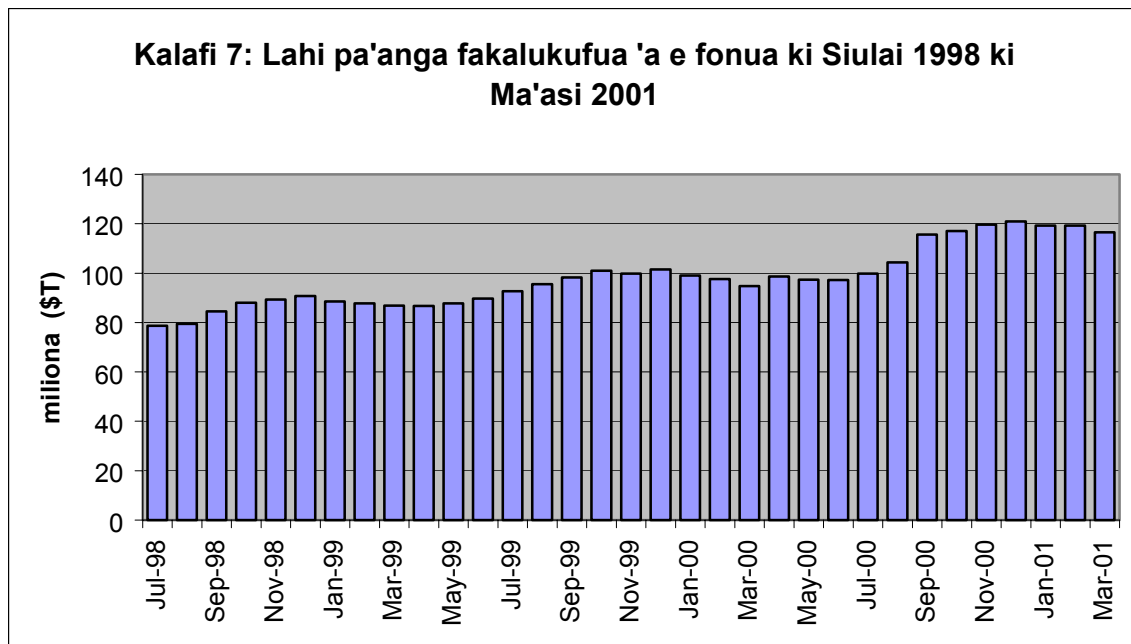
'Oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga kehekehe na'e makatu'unga ai e hiki lahi ko ia he totongi 'o e koloa. Ko e hiki 'i he totongi 'o e lolo fakavaha'apule'anga 'oku ne uesia fakahangatonu e totongi 'oku fakatau atu 'aki e lolo fakalotofonua pea makatu'unga ai e mamafa hono ngaohi e ngaahi koloa fakalotofonua 'o ne uesia e ngaahi koloa humai mo e fakalotofonua fakatou'osi. Na'e 'i ai foki mo e tute na'e hilifaki 'i he koloa sikaleti 'i he

konga ki mui 'o e 1999 'o ne fakatupunga ai e hiki ma'olunga 'a e totongi 'o e koloa humai pea kau atu ki ai mo e holo ko ia 'i he mahu'inga 'o e pa'anga Tonga. 'Oku hoko e hoha'a 'i he hikihiki ma'olunga ko 'eni 'a e totongi koloa, 'i he 'ene felave'i mo e holo 'i he tu'unga fakatau 'o e pa'anga kene malohiange ai e faka'amu ki he hiki vahenga, 'a ia tene toe uesia e ngaohi koloa fakalotofonua.

Ko e tu'u 'o e totongi koloa ki he 2001/02 'oku fakafuofua ke tu'u ai pe ka neongo ia 'e kei lahi pe ia 'i hono fakahoa ki he tau lolotonga mo e kuo hili. Tu'unga 'i he si'isi'i 'a Tonga ni, 'e kei uesia pe e tu'unga totongi koloa 'i ha hoko ha me'a fakatupake hange 'oku lolotonga hook 'i he totongi 'o e lolo pe ko ha liliu 'i he tu'u 'o e 'ea 'a ia tene uesia e tu'unga 'o e totongi 'o e fua 'o e ngoue. Ko e ngaahi taumu'a ngaue 'a e pule'anga 'oku feinga ke fakalohoholo e tu'unga totongi koloa.

4. Ngaahi Tu'utu'uni mo e Ngaahi Fakalalakaka Fakapa'anga

4.1 Pa'anga Fakalukufua 'a e Fonua

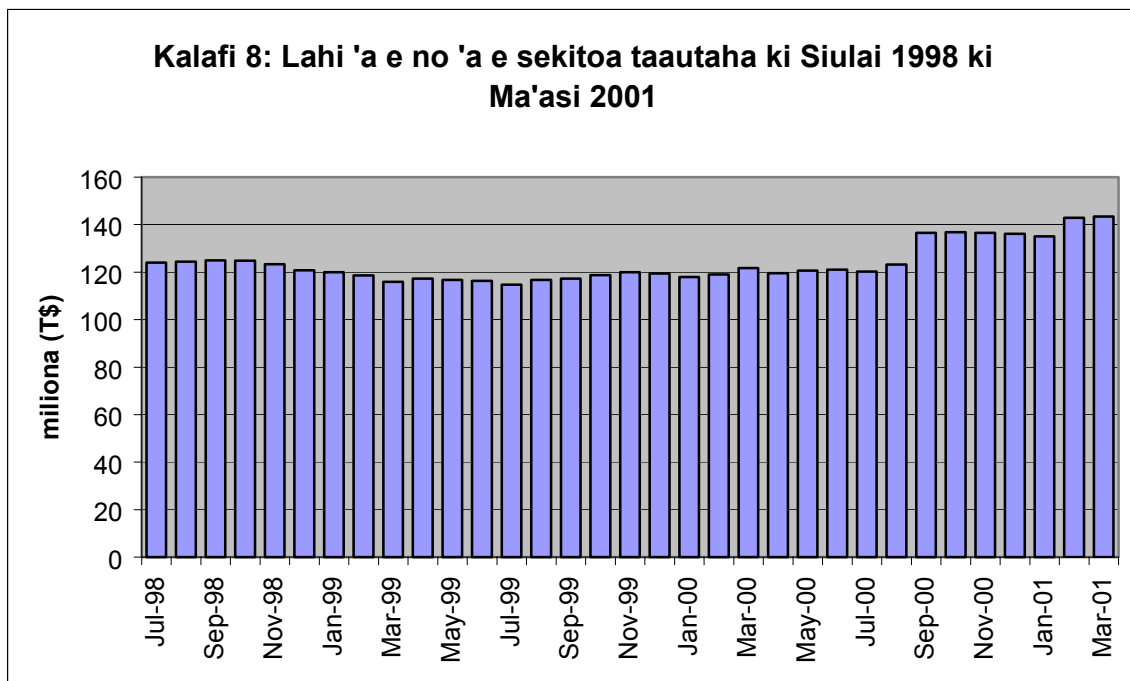

Lolotonga 'a e 1999/2000, na'e fe'unga 'a e pa'anga fakalukufua 'a e fonua (M2) mo e \$97.2 miliona ko e hiki \$7.5 miliona (peseti 'e 8.4) mei he ta'u kuo 'osi. Ko e ngaahi 'uhinga lalahi ki he hiki ko 'eni ko e hiki he ngaahi No 'o e Sekitoa taautaha pea mo e ngaahi 'uhinga fakalotofonua kehekehe 'a ia na'e ki'i ta'ota'ofi pe mei he ngaahi pa'anga 'oku hu atu ki tu'apule'anga. Na'e ha mahino 'a e 'alu hake ko'eni 'a e M2 mei he hiki hake ki 'olunga 'o e fakahu pa'anga tohi pangike mo e taimi tu'upau 'aki ha peseti 'e 13.0 mo 6.8. Ka neongo 'a e holo he fiema'u pa'anga, na'e tu'uma'u pe 'i he tu'unga 'o e 1998/99 'a e vave 'o e fetongi pa'anga 'o fenapasi pe mo 'ene tupu. Ka neongo 'eni na'e holo 'a e vave he fetongi pa'anga mei he 1999/00 tupu mei ha hiki he fiema'u pa'anga totonu 'o fenapasi pe mo e tu'unga faka'ekonomika.

Lolotonga 'a e 2000/01 na'e hiki hake 'a e pa'anga fakalukufua 'a e fonua (M2) 'o fe'unga mo e \$117.2 miliona 'i Ma'asi 2001. 'Oku 'uhinga pe 'a'ene hiki ko'eni mei he No ki ha ngaue fetu'utaki he sekitoa taautaha.

4.2 Ngaahi No Fakalotofonua

Lolotonga 'a e 1999/2000, na'e 'alu hake 'a e lahi fakakatoa 'o e ngaahi no fakalotofonua 'aki ha \$6.2 miliona pe peseti 'e 5.3 'o fe'unga mo e \$123.7 miliona. Na'e 'uhinga lahi pe 'a e hiki ko'eni mei ha tupu he ngaahi no na'e fakangofua 'e he ngaahi pangike, 'a ia na'e fe'unga mo e \$4.7 miliona mei he sekitoa taautaha pea mo e \$1.0 miliona mei he ngaahi kautaha fakapa'anga.

Lolotonga 'a e 2000/01 na'e 'alu hake ai 'a e ngaahi no fakalotofonua 'aki ha peseti 'e 15.9 ke fe'unga mo e \$143.4 miliona 'i Ma'asi 2001. Ko e hiki ko'eni 'oku tupu ia mei he hiki \$15.7 miliona 'i he ngaahi no 'a e sekitoa taautaha, (kau heni mo e no ki he ngaue fetu'utaki 'oku ha 'i 'olunga), pea mo e hiki \$3.2 miliona 'a e ngaahi no 'a e pule'anga mei he ngaahi pangike.

Ka neongo 'a e mahu'inga 'o e ngaahi no fakalotofonua ki he langa faka'ekonomika, 'oku kei tauhi pe 'a e fakangatangata fakapa'anga na'e fahoko 'e he Pangike Pule he kuohili, 'o fakataumu'a pe ki hano ta'ota'ofi ki ha tu'unga fakafiemalie 'a e tu'unga 'o e pa'anga mohe 'i muli. 'Oku 'ilonga pe 'a e ola 'o e ngaahi fakangatangata fakapa'anga he 1998/99 he 'oku holo 'a e tu'unga No ki he sekitoa taautaha pea fakaakeake mo e pa'anga mohe 'i muli lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 1999/2000. 'Oku ha atu he Fika 7 'a e halanga tupu he ngaahi no 'i he sekitoa taautaha ki he 1998/99, 1999/2000 pea mo e 2000/01.

4.3 Ngaahi No 'a e Ngaahi Pangike

Lolotonga 'a e 1999/2000, na'e hiki hake 'aki ha \$5.7 miliona ke fe'unga mo e \$86.4 miliona 'a e ngaahi no na'e tuku atu 'e he ngaahi pangike ki he sekitoa taautaha. Na'e hiki

hake 'aki ha \$6.6 miliona pea mo e \$2.1 miliona 'a e ngaahi no na'e tuku atu ki he ngaahi sekitoa mahu'inga hange ko e ngoue mo e ngaahi ngaohi 'anga koloa 'a ia na'e fe'unga mo e \$37.5 miliona mo e \$4.8 miliona. Ka neongo ia na'e holo \$3.3 miliona 'a e ngaahi no langa fale 'o fe'unga mo e \$28.4 miliona.

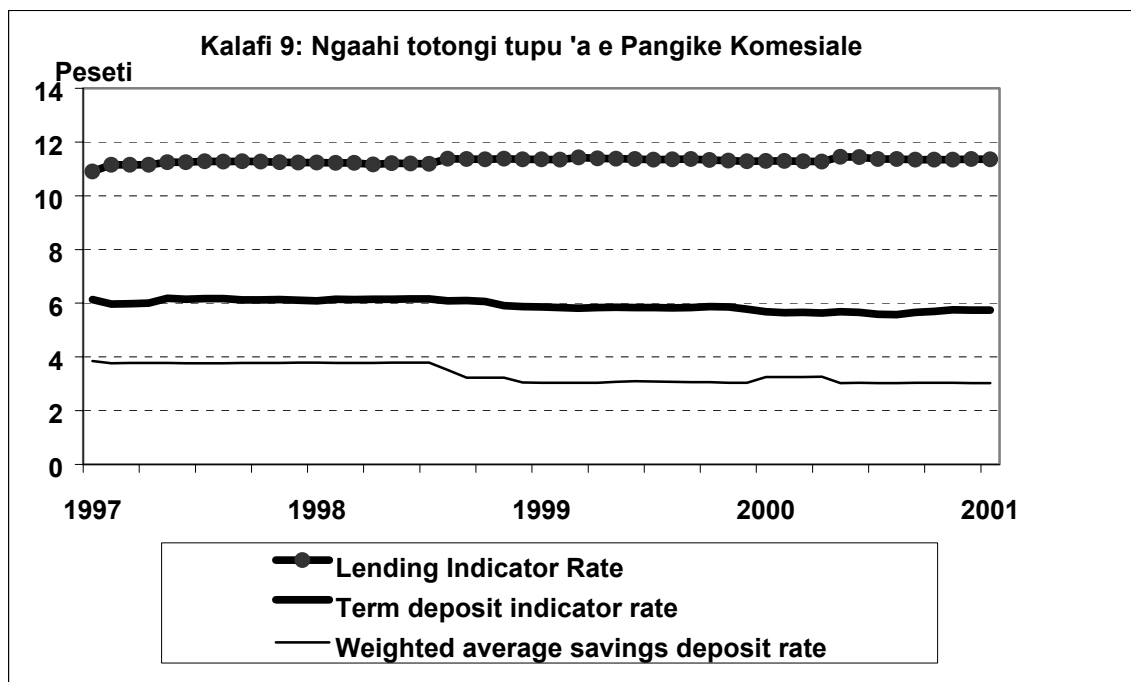
Lolotonga 'a e 2000/01, na'e hiki hake 'a e ngaahi no ki he sekitoa taautaha 'aki ha \$19.0 miliona 'o fe'unga mo e \$105.4 miliona 'i Ma'asi 2001. Ko e hiki ko'eni na'e ma'u pe ia mei he ngaahi no ki he ngaahi ngaue'anga (\$13.9 miliona) pea mo e ngaahi no fale (\$4.6 miliona). Ka neongo ia na'e holo 'a e ngaahi no ki he pule'anga 'aki ha \$0.4 miliona kae hiki 'a e ngaahi no ki he ngaahi kautaha fakapa'anga 'aki ha \$0.8 miliona.

4.4 Fakahu Pa'anga

Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 1999/2000 na'e tupu hake 'a e katoa 'o e fakahu pa'anga 'aki 'a e pa'anga 'e \$4.6 miliona ki he pa'anga 'e \$103.4 miliona. Ko e tupu ko 'eni 'oku kau ai 'a e tupu pa'anga 'e \$6.0 miliona 'a e sekitoa taautaha pea moe pa'anga 'e \$0.5 miliona 'a e Pule'anga 'o fe'unga pe ia mo e holo hifo 'i he ngaahi fakahu pa'anga kehe.

Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2000/2001 na'e tupu 'a e katoa 'a e fakahu pa'anga ki he pa'anga 'e \$118.0 miliona 'i he faka'osinga 'o Ma'asi 2001 ko e tupu ia 'aki 'a e pa'anga 'e \$14.6 miliona. Kaikehe, 'oku 'i ai foki 'a e faka'amu 'e keheange 'a e 'inasi 'e ma'u hili hono tohu atu 'a e totongi ki he poloseki ki he fakafetu'utaki. 'Ikai ke kau he ngaahi me'a ni ko e tupu koia 'i he ngaahi fakahu pa'anga taautaha kae holo hifo 'a e ngaahi fakahu pa'anga kehe.

5. Ngaahi Totongi Tupu

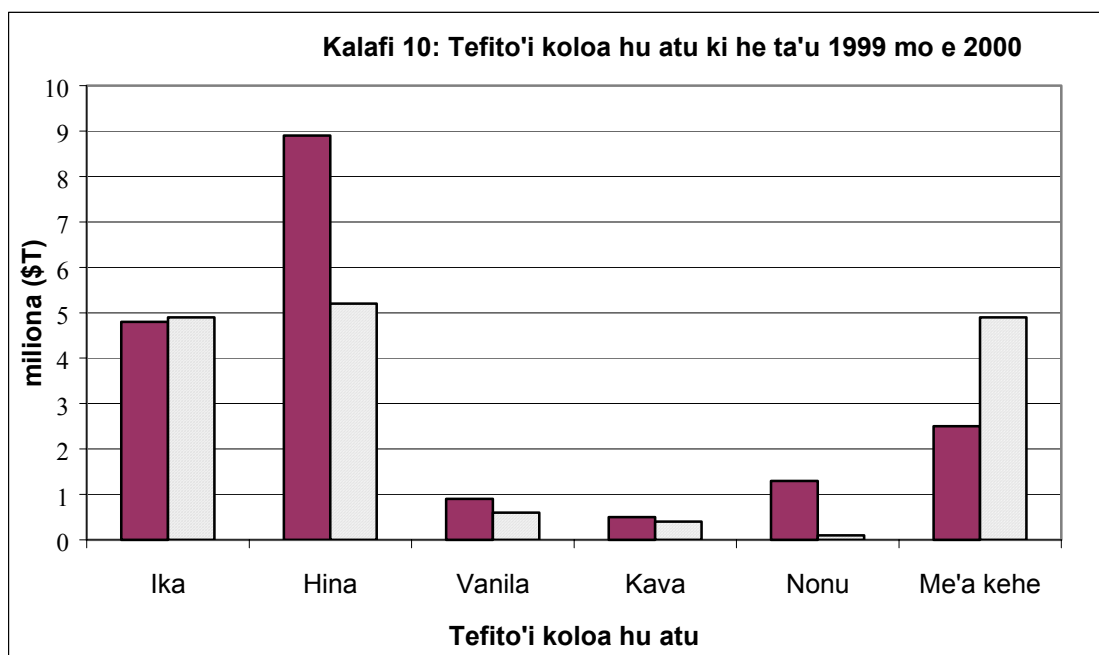

Ko e ngaahi totongi tupu 'i Tonga ni 'oku pule'i 'e he koloa 'oku ma'u mo e koloa 'oku fiema'u kiai 'a e pa'anga. Ko e tu'unga totongi fakahu pa'anga 'oku muimui 'i he

'alunga holo hifo. Ko e me'a foki 'oku ne fakamahino'i mai 'a e 'avalisi 'o e tu'unga totongi fakahu pa'anga 'osi pulusi 'e he ngaahi pangike fakakomesiale 'a ia 'oku holo mei he peseti 'e 5.3 'i Sune 1998 ki he peseti 'e 5.0 'i Sune 1999, peseti 'e 4.8 'i Sune 2000 pea mo e peseti 'e 4.7 'i Tisema 2000. 'Oku kehe 'eni ia mei he tupu koia 'i he totongi tupu 'o e pa'anga fakahu 'i muli mo e totongi tupu fakahu 'i Tonga ni 'a ia 'oku ma'olalo 'i hono ngaahi kaunga fefakatau'aki. Ko e totongi tupu 'i he no 'i Tonga ni 'oku kei tu'uma'u pe pea mo e faka'ilonga koia 'i he totongi no 'a e Pangike Pule 'oku kei tauhi ma'u pe 'i he vaha'a 'o e peseti 'e 11.2 mo e peseti 'e 11.4 'i he vaha'a taimi tatau pe.

6. Ngaahi Fakalalakaka Fakavaha'apule'anga

6.1 Koloa Hu Atu

Na'e hiki hake 'a e koloa huatu ki he \$19.5 miliona 'i he 1999/00 'i hono fakahoia ki he tu'unga 'o e 1998/99. 'i he 2000/01 'oku fakafuofua 'e holo e pa'anga 'oku ma'u mei hono huatu 'o e hina ka neongo ia 'oku hiki hake e ngaahi koloa huatu kehe kene tapuni. 'Oku kei tu'u pe hina ko e tefito'i koloa huatu ia neongo 'ene holo 'i he ngaahi ta'u ki mui ni mai, pea hoko ki ai e ngaahi koloa ika 'a ia 'oku vave 'ene tupu ki 'olunga. Ko e ngaahi tefito'i koloa kehe 'oku kau ai e me'akai foha, vanila, kava, mo e nonu. Ko hono huatu e ngaahi koloa ngaahi fakalotofonua 'oku kei si'isi'i pe. Ko e Kalafi 8 'oku ne fakaha 'a e koloa huatu ki tu'apule'anga ki he ta'u 1999 mo e 2000. Ko Siapani 'a e fonua fefakatau'aki lahi taha mo Tonga, 'a ia 'oku ne meimei ma'u 'a e vaeua 'e taha 'o e fefakatau'aki fakalukufua, 'o tautautefito ki he hina mo e ika, hoko atu ki ai 'a 'Amelika (kau ai 'a Hauaii) pea mo Nu'usila. 'Oku fekumi 'a e Pule'anga ke to e fakafalahi 'enau koloa huatu ki tu'apule'anga hange ko e toutai ika loloto (tautautefito ki he tuna), faama mata'itofe mo e fua 'o e fonua hange ko e kofi, lau 'o e nonu, kava mo e vanila Tahiti.

6.2 Koloa Humai mei Tu'apule'anga

Na'e laka hake he peseti 'e 13 'a e kake 'i he koloa humai mei tu'apule'anga lolotonga 'a e fa'ahi ta'u 1999/00, 'o vaveange he tupu 'a e koloa fakatupu fakalotofonua totonu. 'i he tu'unga ko ia na'e fiema'u leva ke fakalahi 'a e koloa humai mei tu'apule'anga ke fenapasi mo e tokolahi 'a e folau'eve'eva mai ki he fonua ni, pea 'oku ne to e fakaha mai 'a e kake vave 'i he fiema'u taautaha ki he koloa taautaha hange ko e koloa me'akai mo e me'alele. Ko e totongi 'o e koloa lolo na'e humai mei tu'apule'anga na'e ma'olunga 'aupito, 'o tupu 'eni mei he kake 'a e totongi lolo 'a mamani mo e ma'olunga 'a e fiema'u fakalotofonua ke ngaue'aki 'a e lolo 'o fakatatau pe ki he lahi 'a e me'alele. Ko Nu'usila na'e lahi taha mei ai 'a e koloa humai 'a Tonga mei tu'apule'anga 'a ia ko e peseti 'e 35 hono mahu'inga, hoko atu ki ai 'a 'Aositelelia (peseti 26), Fisi (peseti 13) pea mo 'Amelika (peseti 11).

Lolotonga 'a e fa'ahi ta'u 2000/01 na'e toe kake pe ki 'olunga 'a e koloa humai mei tu'apule'anga. 'A ia ko e kake 'i he totongi mo e ngaue'aki 'a e koloa lolo ko e tefito'i koloa lahi ia na'e humai mei tu'apule'anga pea ko e fiema'u fakalotofonua ki he koloa humai mei tu'apule'anga na'e kei ma'olunga pe.

6.3 Palanisi Fefakatau'aki mo Tu'apule'anga

Ko e fe'amokaki lahi 'i he fefakatau'aki pea mo e 'akauni ngaue 'oku ne fakamatala'i 'a e 'akauni fefakatau'aki lolotonga 'a Tonga. Ko e fe'amokaki ko 'eni 'oku angamaheni'aki hono fakapalanisi'aki mei he hulu 'i he 'akauni fe'ave'aki pa'anga fakafonua mo e fakatautaha. Ko e fe'amokaki 'i he 'akauni fefakatau'aki 'oku faka'avalisi ki he peseti 'e 5-10 'o e koloa fakatupu fakalotofonua 'i he ta'u, 'o lahi fakapa'anga mei he pa'anga humai 'a ia ko e no mo e tokoni mei tu'apule'anga. Ka 'i he lolotonga ni 'oku hoko 'a e holo 'i he pa'anga humai 'a ia 'oku lahi leva 'a e mafuli ki he fe'ave'aki pa'anga taautaha 'a ia 'oku ne takatupu 'a e fetu'aki 'i he 'akauni pa'anga totongi atu mo e humai.

Hili 'a e hulu fakalukufua na'e fe'unga mo e \$12.7 miliona lolotonga 'a e 1998/99, na'e fe'amokaki 'aki leva 'a e \$12.3 miliona 'i he fe'ave'aki pa'anga 'a Tonga mo e toenga 'o tu'apule'anga 'i he ta'u 1999/00 (fakamatala mei he totongi pa'anga ki muli). 'Oku ne fakaha mai leva 'a e tu'unga fakatu'utamaki 'i he palanisi fefakatau'aki koloa, 'o tupu mei he ma'olunga 'a e koloa humai mei tu'apule'anga. Ka neongo ia ko e kake 'i he pa'anga humai mei he famili mei tu'apule'anga mo e pa'anga humai 'i he folau 'oku meimei fe'unga pe ke ne tapuni 'a e fe'amokaki ko 'eni, pea ko e totongi ngaue, pa'anga humai 'oku 'inivesi pea mo e pa'anga fe'ave'aki 'oku ma'olunga katoa. 'Oku ne fakatupu leva 'e ia 'a e fe'amokaki lahi 'i he 'akauni fefakatau'aki lolotonga 'aki 'a e \$16.5 miliona, fakahoa ki he \$1.5 miliona 'i he 1998/99. 'i he taimi tatau ko e hulu koia 'i he 'akauni pa'anga totongi atu mo e humai na'e holo 'aki 'a e \$4.2 miliona, mei he \$14.2 miliona 'o e ta'u kimu'a, 'a ia ko e si'isi'i 'a e pa'anga humai ka e lahi 'a e pa'anga na'e totongi atu.

Lolotonga 'a e 2000/01, 'oku hokohoko pe 'a e hoha'a ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e palanisi 'o e pa'anga 'oku totongi atu 'a ia 'oku fakafuofua ke to e lahiange 'a e fe'amokaki. 'Oku fakafuofua 'e toe fe'amokaki lahiange 'i he palanisi fefakatau'aki koloa tu'unga 'i he hiki lahi 'a e totongi pa'anga ki he koloa humai mei tu'apule'anga 'o lahiange ia 'i he pa'anga 'oku humai 'i he koloa huatu ki tu'apule'anga. Ko e 'akauni ngaue 'e holo lahi tu'unga 'i he si'isi'i 'a e pa'anga 'oku ma'u mei he fetu'utaki fakataha

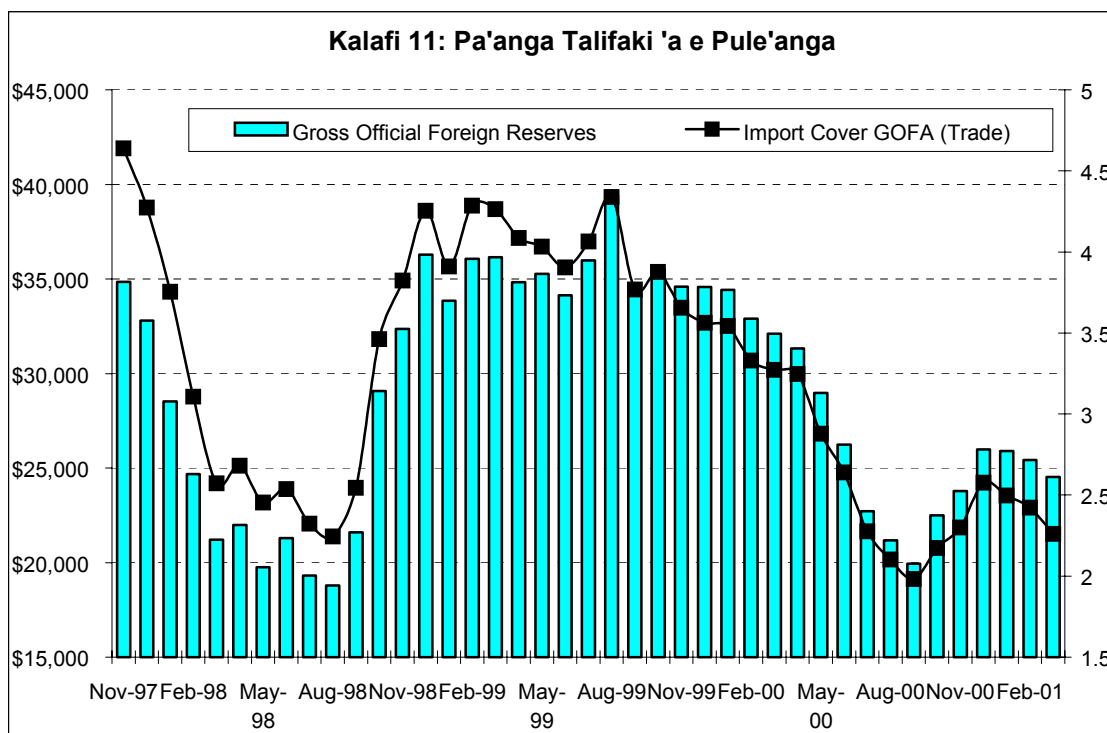
mo e lahi 'a e pa'anga 'oku totongi atu ki he faingata'a lolotonga 'i he kautaha vakapuna. Ka 'i he pa'anga humai mei famili mei tu'apule'anga 'oku fakalalakaka pe ia. Ko e totongi pa'anga kitu'a 'oku vave 'ene lahi koia 'e kei fe'amokaki ai pe 'a e 'akauni pa'anga humai mo e totongi atu kitu'a.

**Tepile 2: Fakaikiiki 'o e Lekooti Fehu'aki pa'angam mo Tu'apule'anga 1998/99 - 2000/2001(O
\$T Million**

	1998/99	1999/2000	2000/2001 (mahino ono)
Palanisi 'o e Fefakatau'aki	-68.8	-84.7	-42.4
Ngaahi Ngaue	6.8	3.2	-6.0
Tupu 'I he ngaahi 'Inivesi	4.6	-1.3	-1.7
Talafi Pa'anga	55.8	66.3	44.2
Palanisi 'o e 'Akauni Lolotonga	-1.5	-16.5	-5.9
Palanisi 'o e 'Akauni Tefito	14.2	4.2	-2.7
Palanisi Fakalukufua	12.7	-12.3	-8.6

fika meihe Pangike Pule

6.4 Pa'anga Talifaki 'a e Pule'anga 'i Muli

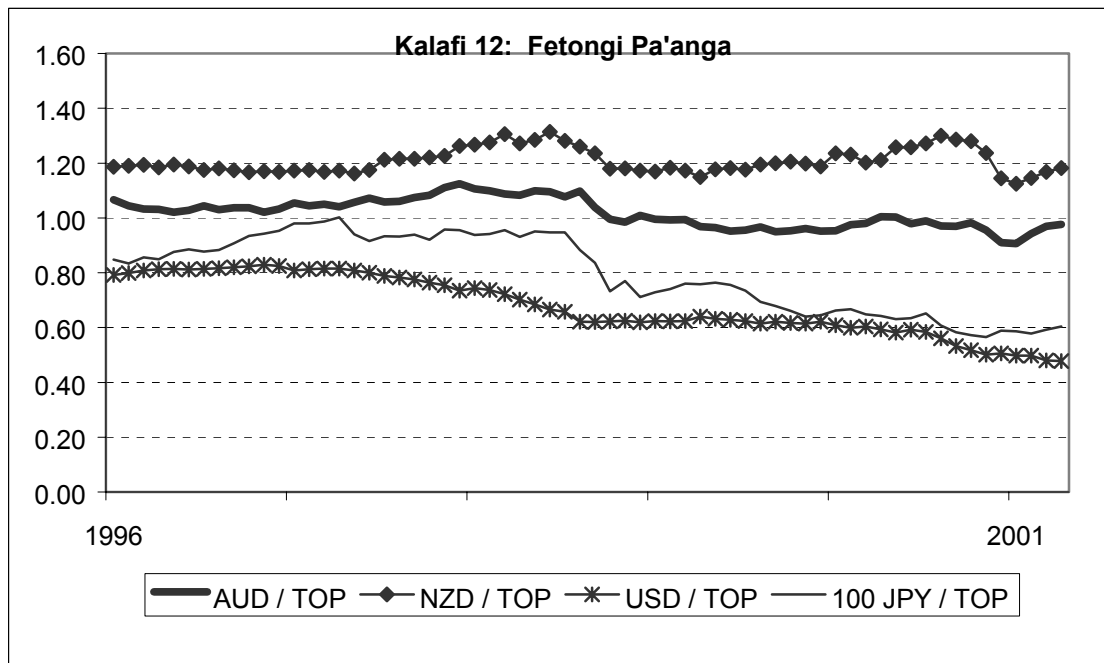

Ko e 'auhia 'a e pa'anga talifaki 'i muli talu mei he vaeua'anga 'o e 1999 'oku mahino ia 'i he holo 'i he palanisi fefakatauaki mo tu'apule'anga. 'i he 1998 na'e a'u 'a e ma'olung 'o e pa'anga talifaki ki he \$36.3 miliona, pea holo leva mei ai ki he \$26.2 miliona 'i Sune 2000. 'I he faka'osinga 'o Ma'asi 2001 na'e holo 'a e pa'anga talifaki ki he \$24.5 miliona 'o ma'ulalo'aki 'a e \$2.0 miliona 'i he kuata tolu 'o e 2000. Ko e pa'anga talifaki lolotonga 'o Ma'asi 'oku fakafuofua te ne humai 'a e koloa 'o fe'unga mo e mahina 'e 2.3, 'a ia ko e holo ia mei he mahina 'e 2.6 'i he fak'osinga 'o e fa'ahi ta'u fakapa'anga 1999/00, mahina 'e 3.9 ki he koloa humai 'i he faka'osinga 'o e 1998/99. Koia ko e

pa'anga talifaki 'a e Pule'anga 'i muli 'oku lolotonga ma'ulalo 'i he mahina 'e 3-4 ke ne humai ha koloa mei muli.

7. Fetongi Pa'anga mo Muli

'I he vaha'a ta'u fakapa'anga 1996/97 mo e 1999/2000 na'e vaivaiange 'a e pa'anga 'aki 'a e peseti 'e 27 'i hono fakafehoanaki ki he pa'anga 'Amelika. Ko e fakalalakala ni 'oku muimui pe ia mo e 'oho hake koia 'a e pa'anga 'i he ngaahi kaunga fefakatau'aki tautautefito ki he pa'anga Nu'usila mo e 'Aositelelia 'a ia ne toe vaivaiange fakatauhoa ki he pa'anga 'Amelika. Lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2000/2001 ne holo lahi 'a e mahu'inga 'o e pa'anga. Ko e mahu'inga 'o e pa'anga 'oku fakama'u ia ki he ngaahi pa'anga 'o e ngaahi fonua 'oku kaunga fefakatau'aki mo Tonga ni. Talu mei Ma'asi 1998 ne fai ai 'e he Pangike Pule 'a e ngaahi ngaue fakatekinikale ki he mahu'inga 'o e pa'anga ke kei tauhi pe 'a e mahu'inga fefakafetau'aki 'a e 'ekonomika. 'i Sune 2000 ko e ngata'anga koia 'e malava 'e he Pangike 'o fai hano liliu 'oku 'i he ngaahi pa'anga pe 'oku fakama'u kiai 'a e pa'anga ke liliu ke ne fakamatala'i 'a efakalalakala he ngaahi founa fefakatau'aki.

8. Sio Faka'ekonomika ki he Kaha'u 2001/02

Ko e tu'unga 'oku hanga atu ki ai 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a Tonga ni ki he 2001/02 ko ha tupu peseti 'e 3 he tu'unga faka'ekonomika, pea 'e to e malava pe ke to e lelei ange mei ha fakalalakala 'i he tupu fakangaue he ngaahi sekitoa ngoue, toutai pea mo e takimamata. 'Oku fakafuofua 'e tupu peseti 'e 2 ki he 3 'a e tu'unga faka'ekonomika 'i he vaha'a taimi lotoloto,. 'Okapau 'e hokohoko atu pe 'a hono fakangatangata 'o e ngaahi tu'utu'u ni ki he ngaue fakapa'anga mo e ngaue fakapa'anga 'o e pule'anga pea pehe foki ki he tu'unga totongi 'a mamani, 'e ala nofo pe 'a e tu'unga totongi 'a Tonga ni 'i ha tu'unga fakafiemalie. 'E malava pe ke ma'u 'a e tu'unga ko'eni 'okapau 'e tauhi 'a e ngaahi fiema'u ki ha tu'unga fakafiemalie, pea hanga he pule'anga 'o fakalelei 'a'ene ngaue ki he patiseti.

Hili 'a e taimi lotoloto, ko e fakatamaki koia ki he ngaahi vaivai'anga 'oku faka'amu ke lelei pe kapau 'e fe'amokaki 'i he 'akauni lolotonga 'oku 'i he peseti 'e 3 'o e katoa 'a e ngaahi koloa ngaahi fakaloto fonua. 'I hono fakahoa 'o e 'o e mo'ua 'i he taimi nounou ki he pa'anga mohe muli pea mo e totongi mo'ua 'oku ma'ulalo pe 'a ia 'oku fakaha ia 'e he ngaahi no totongi ma'ama'a. Ko e ngaahi faka'ilonga 'oku ne fokotu'u mai ko e tu'unga 'o Tonga ki tu'apule'anga 'e malava pe mapule'i kaikehe pe 'oku lelei 'a e fiema'u fakalotofonua mo e ta'ota'ofi ha ngaahi toho pa'anga lalahi 'oku 'ikai ke 'amanaki ke hoko.

FAKAMATALA PATISETI KI TA'U 2001/02

Konga 2: Pa'anga hu mai mo e pa'anga hu atu 'a e Pule'anga

Tepile Hokohoko

KONGA 2: PA'ANGA HU MAI MO E PA'ANGA HU ATU 'A E PULE'ANGA

1	Talateu.....	33
2	Ko e Patiseti Fakalukufua.....	33
3	Pa'anga Hu Mai.....	34
3.1	Pa'anga.....	34
3.2	Ngaahi Tokoni mo e Ngaahi ma'u'anga pa'anga kehekehe.....	35
4	Pa'anga Hu Atu.....	36
4.1	Pa'anga Hu Atu Lolotonga.....	36
4.2	Pa'anga Hu Atu ki he Langa Fakalalakaka.....	36
4.3	Vahevahe 'o e Pa'anga Hu Atu.....	37
4.4	Vahevahe ki he 'Otumotu ki tahi.....	38
5	Palanisi Fakapa'anga mo e Sio ki he kaha'u 2001/02.....	37
6	Mo'ua 'o e Pule'anga.....	38
6.1	Fakakatoa 'o e ngaahi Mo'ua ki Tu'apule'anga mo e ngaahi mo'ua 'oku malu'i 'i he Pule'anga.....	39
6.2	Fakakatoa 'o e ngaahi Mo'ua Fakalotofonua pea mo e ngaahi Mo'ua 'oku malu'i he Pule'anga.....	39

Hokohoko 'o e Ngaahi Tepile

Tepile 1:	Ma'u'anga pa'anga ki he Pa'anga hu atu 'a e Pule'anga 2001/02.....	33
Tepile 2:	Pa'anga hu mai Fakapotungaue 2001/02.....	34
Tepile 3:	Tu'unga Fakalukufua 'o e Pa'anga hu mai 'a e Pule'anga mo hono fakaikiiki.....	35
Tepile 4:	Pa'anga Tokoni 2001/02.....	36
Tepile 5:	Pa'anga hu atu ki he Langa Fakalakalaka.....	36
Tepile 6:	Vahevahe Fakapotungaue 'o e Pa'anga Hu Atu Lolotonga 2001/02.....	37

Hokohoko 'o e Ngaahi Kalafi

Kalafi 1:	Ko e tu'unga Fakapa'anga 'a e Pule'anga Tonga ki he 1997/98 – 2000/01 mo e Palanisi Fakafuofua ki he 2001/02.....	38
-----------	--	----

1.0 Talateu

'Oku fakama'opo'opo atu 'i he konga hono ua 'o e fakamatala Patiseti, 'a hono vahevahe 'o e pa'anga hu atu ki he ngaahi Potungau 'a e Pule'anga ke fakahoko 'aki 'a honau ngaahi fatongia. Ko e ngaahi ngaue tefito 'o e Patiseti ko hono fakalelei' 'a e founa fakahoko ngaue 'a e Pule'anga tautautefito ki he ngaahi ngaue ki he 'Otu motu ki tahi, pea pehe foki ki he ngaahi sekitoa fakatupulekina faka'ekonomika 'i he fonua.

Ko e ta'u 'aki eni 'e nima 'a hono ngaue 'aki ha patiseti 'oku fenapasi pe mo e pa'anga hu mai 'oku tanaki fakata'u. Ko e pa'anga hu mai 'oku makatu'unga ia mei he ngaahi ngaue faka'ekonomika, fakalotofonua mo fakamamani lahi. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi fokotu'utu'u tukupau fo'ou ki he ta'u fakapa'anga ka hoko mai, ka ko hano fakalelei' i pe 'o e founa tanaki tukupau. 'Oku lolotonga fai 'e he Pule'anga ha ngaahi ngaue ki ha polokalama fakalelei tukupau ke ne fakalahi mo tokoni' i 'a hono langa fakalalakaka 'o e sekitoa taautaha.

'Oku fakalalakaka pe ki mu'a 'a hono mapule' i lelei 'o e pa'anga hu atu ka 'oku 'ikai foki ke tau lava 'o tauhi ma'u pe ke si'isi' i 'a e pa'anga hu atu he 'oku fie ma'u pe ke tau ma'u ha tu'unga faka'ekonomika 'oku fakafehoanaki lelei mo hotau ngaahi fonua kaunga'api pea pehe foki ki mamani lahi.

2.0 Ko e Patiseti Fakalukufua

Ko e fakakatoa 'o e 'esitimetri pa'anga hu atu 'a e Pule'anga ki he 2001/02 'oku fe'unga ia mo e \$128.6 miliona, ko e hiki 'eni 'aki ha \$1.6 miliona pe peseti 'e 1.2 mei he fuofua 'esitimetri ki he 2000/01 pea lahi 'aki ha peseti 'e 32.6 mei he 'esitimetri faka'osi ki he 2000/01. 'Oku vahevahe 'a e 'esitimetri ko eni ki ha 'esitimetri pa'anga hu atu fe'unga mo e \$114.7 miliona (89.2% 'o e fakakatoa), pea mo ha 'esitimetri koloa hu atu fe'unga mo e \$13.9 miliona (10.8% 'o e fakakatoa)

'Oku fakafuofua 'e fakapa'anga 'a e 'esitimetri ko eni mei ha peseti 'e 74.9 mei he ngaahi ma'u'anga pa'anga maheni 'a e Pule'anga, peseti e 11.6 mei he ngaahi tokoni fakapa'anga mei muli, peseti 'e 6.9 mei he pa'anga ngaue 'a e Pule'anga, pea peseti 'e 6.5 mei he pa'anga talasiti 'a Tonga mo e ngaahi tokoni.

Tepile 1: Ma'u'anga pa'anga ki he Pa'anga Hu Atu 'a e Pule'anga 2001/02 (\$m)

	1999/2000 'Esitimetri Faka'osi (\$m)	%	2001/2002 'Esitimetri (\$m)	%
Pa'anga hu atu fakakatoa	97.02	100.0	128.61	100.0
Pa'anga mei he Pule'anga Tonga	90.54	93.4	85.94	74.9
Ponite	9.00	9.9	6.25	4.9
Pa'anga Talasiti 'a Tonga/mo e Ngaahi Tokoni	0.20	0.2	7.48	6.5
Pa'anga Ngaue 'a e Pule'anga	2.59	2.7	7.97	6.9
Pa'anga Tokoni mei Tu'apule'anga	3.57	3.7	13.27	11.6
Katoa Pa'anga	96.91	99.9	114.7	89.2
Katoa ngaahi Koloa	0.11	0.1	13.95	10.8

3.0 Pa'anga Hu Mai

Ko e fakakatoa 'o e 'esitimeti pa'anga hu mai 'a e Pule'anga ki he 2001/02 'oku fe'unga ia mo e \$85.9 miliona. Ko e holo 'aki eni ha \$1.8 miliona pe peseti 'e 2.0 mei he fuofua 'esitimeti ki he 2000/01 pea lahi 'aki ha peseti 'e 1.2 mei he 'esitimeti faka'osi ki he 2000/01. 'Oku ha atu he Tepile 2 ha vahevahe fakapotungaue 'o e esitimeti. 'Oku 'i ai foki ha Potungaue fo'ou 'e tolu 'oku kau atu ki he ngaahi Potungaue tanaki pa'anga angamaheni. Ko e tupu pe eni mei hono liliu 'o e ngaahi ngaue ki he fefolau'aki mei he Potungaue Polisi ki he Potungaue Ngaahi Ngaue ki Muli pea mo hono vahevahe atu 'o e ngaahi 'akauni me'a kehekehe 'a e Fale Pa'anga.

Tepile 2 : Pa'anga Hu Mai Fakapotungaue 2001/02 (\$m)

Fika		'Esitimeti Faka'osi	%	'Esitimeti	%
'Akauni	POTUNGÄUE	2000/2001		2001/2002	
01x	'Ofisi 'o e Palasi	-	-	-	-
02x	Fale Alea	-	-	-	-
03x	'Ofisi 'o e Palemia	4.34	5.1	4.33	5.0
04x	Potungaue Ngaahi Ngaue ki Muli	-	-	0.60	0.7
05x	Kovana Ha'apai	-	-	-	-
06x	Kovana Vava'u	-	-	-	-
07x	Potungaue Fonua, Savea mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula	0.88	1.0	0.39	0.5
08x	Potungaue Fale Pulusi	0.88	1.0	0.90	1.0
09x	'Ofisi Launga 'a e Kakai	-	-	-	-
10x	Potungaue Fakamaau'anga	0.32	0.4	0.26	0.3
11x	Potungaue Polisi	1.04	1.2	0.87	1.0
12x	Potungaue Lao 'a e Pule'anga	-	-	0.01	0.0
13x	Potungaue Malu'i Fonua	-	-	0.05	0.1
14x	Potungaue Ngaue Fakapa'anga	57.14	67.3	58.25	67.7
18x	Potungaue 'Atita	0.02	0.0	0.03	0.0
19x	Potungaue Ako	1,10	1.3	0.98	1.1
20x	Potungaue Mo'ui	0.25	0.3	0.20	0.2
21x	Vahenga Malolo mo e Me'a'ofa	-	-	-	-
22x	Potungaue Pilisone	0.11	0.1	0.07	0.1
23x	Potungaue Ngoue mo e Vaotätä	0.55	0.6	0.67	0.8
24x	Potungaue Toutai	0.28	0.3	0.35	0.4
25x	Potungaue Palani Fakalakalaka	-	-	-	-
26x	Potungaue Ngaue 'a e Kakai, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue'anga	0.90	-1.1	1.49	1.7
27x	'Ofisi Takimamata 'a Tonga	0.29	0.3	0.30	0.4
28x	Potungaue Ngaahi Ngaue	1.44	1.7	0.95	1.1
29x	Potungaue 'Atakai	-	-	-	-
30x	Potungaue Fefolau'aki Vakapuna Sivile	1.81	2.1	2.60	3.0
31x	Potungaue Malini mo e Taulanga	0.44	0.5	0.46	0.5
32x	Ngaahi Pa'anga Tokoni Fakapa'anga	1.84	2.2	3.10	3.6
33x	Ngaahi No 'a e Pule'anga	11.30	13.3	9.07	10.5
	FAKAKATOA PA'ANGA HU MAI	84.91	100.00	85.94	100.00

3.1 Pa'anga Hu Mai Lolotonga

Ko e konga lahi 'o e pa'anga hu mai 'oku ma'u ia mei he tukuhau 'a ia 'oku fakafuofua ki he peseti 'e 67.4 'o e fakakatoa 'o e pa'anga hu mai, 'a ia ko e peseti 'e 44.5 mei he tute, peseti 'e 10.1 mei he tukuhau koloa pea peseti 'e 12.8 mei he tukuhau vahenga. Ko e toenga peseti 'e 32.6 'oku ma'u ia mei he ngaahi totongi ngaue 'a e Pule'anga, 'a ia 'oku fakafuofua ki he peseti 'e 14.7 mei he totongi ki he Ngaahi Ngaue pea peseti 'e 9.8 mei he pa'anga hu mai 'i he Ngaahi Pisinisi mo e Koloa 'a e Pule'anga

Fakafehoanaki ki he 'esitimeti faka'osi 'o e 2000/01 'oku hiki 'a e pa'anga hu mai 'aki ha \$5.1 miliona ka e holo 'a e pa'anga hu mai mei he ngaahi ngaue 'aki ha \$4.0 miliona

Tepile 3: Tu'unga Fakalukufua 'o e Pa'anga hu mai 'a e Pule'anga mo hono fakaikiiki

PA'ANGA HU MAI:	<u>Esitimeti Faka'osi 2000/2001</u>	<u>%</u>	<u>Esitimeti 2001/2002</u>	<u>%</u>
Tukuhau Vahenga	10.20	12.0	11.00	12.8
Tukuhau Fefakatau'aki	34.51	40.6	38.22	46.7
Tukuhau Koloa mo e Ngaue	8.10	9.5	8.65	10.1
FAKAKÄTOA 'O E PA'ANGA TUKUHAU	52.81	62.2	57.87	69.6
Pa'anga Hu Mai 'i he Ngaahi Pisinisi mo e Koloa 'a e Pule'anga	8.40	9.9	8.44	9.7
Totongi ki he Ngaahi Ngaue	10.98	12.9	12.62	12.3
Ngaahi Pa'anga Hu Mai Makehe	3.73	4.4	0.75	7.5
Pa'anga Hu Mai mei he Ponite	9.00	10.6	6.25	0.9
FAKAKÄTOA 'O E PA'ANGA HÜ MAI MEI HE NGAHI NGAUE	<u>32.10</u>	<u>37.8</u>	<u>28.06</u>	<u>30.4</u>
FAKAKÄTOA 'O E PA'ANGA TUKUHAU	<u>52.81</u>	<u>62.2</u>	<u>57.87</u>	<u>69.6</u>
FAKAKÄTOA 'O E PA'ANGA HÜ MAI MEI HE NGAHI NGAUE	<u>32.10</u>	<u>37.8</u>	<u>28.06</u>	<u>30.4</u>
FAKAKÄTOA 'O E PA'ANGA HÜ MAI	<u>84.91</u>	<u>100.00</u>	<u>85.93</u>	<u>100.00</u>

3.2 Ngaahi Tokoni mo e Ngaahi ma'u'anga pa'anga kehe

'Oku fakafuofua ki he \$28.7 miliona 'a e ngaahi tokoni mo e ngaahi ma'u'anga pa'anga kehekehe. Ko e peseti 'e 46.1 mei he ngaahi tokoni mei tu'apule'anga, peseti 'e 27.8 mei he ngaahi pa'anga ngaue 'a e Pule'anga, peseti 'e 24.8 mei he pa'anga talasiti 'a Tonga pea peseti 'e 1.3 mei he ngaahi tokoni.

Tepile 4: Ngaahi ma'u'anga Pa'anga kehe 2001/02

	'Esitimeti Faka'osi 2000/01	%	'Esitimeti 2001/02	%
Ngaahi Tokoni mei Tu'apule'anga	1.88	29.1	13.27	46.1
Pa'anga Talasiti 'a Tonga	2.00	30.9	7.10	24.8
Pa'anga Ngaue 'a e Pule'anga	2.59	40.0	7.97	27.8
Ngaahi Tokoni	0.00	0.1	0.38	1.3
Fakakatoa Pa'anga Tokoni	6.48	100.0	28.67	100.0

4.0 Pa'anga Hu Atu

4.1 Pa'anga Hu Atu Lolotonga

Ko e 'esitimeti ki he pa'anga hu atu ko e pa'anga 'e \$114.7 miliona he 2001/02, 'a ia ko e \$85.9 miliona pea mo e \$28.7 miliona ko e 'esitimeti mei he pule'anga mo e ngaahi tokoni kehekehe. 'Oku 'esitimeti 'e hiki 'aki ha \$1.3 miliona 'a e pa'anga hu atu 'a e Pule'anga mei he fuofua 'esitimeti 'o e 2000/01, ka e holo \$4.6 million mei he 'esitimeti faka'osi 'o e 2000/01.

Tepile 5: Pa'anga Hu Atu mo hono Fakaiikiiki 2000/01- 2001/2002

	2000/01 'Esitimeti Faka'osi	%	2001/2002 'Esitimeti (\$m)	%
Vahenga mo e ngaahi monu kehe	43.16	47.7	54.24	55.4
Fefononga'aki mo e Fetu'utaki	4.64	5.1	4.99	5.2
Tauhi mo Fakalele Ngaue	2.93	3.2	6.05	4.0
Totongi Koloa mo e Ngaue	7.56	8.3	15.65	10.4
Me'a'ofa mo e 'inasi	6.8	7.5	16.67	9.3
Ngaahi Pa'anga hu atu kehekehe	25.45	28.1	31.01	15.7
KATO PA'ANGA HU ATU	90.54	100.0	128.61	100.0

'Oku ha atu he tepile 'i 'olunga 'a e ngaahi vahevahe lalahi 'o e pa'anga hu atu ki he ta'u fakapa'anga 2000/01 mo e 2001/2002. 'I hono fakafehoanaki ki he 2000/01 'oku 'ilonga 'a e hiki 'o e ngaahi vahevahe lalahi ka e tuku kehe 'a e holo he ngaahi pa'anga hu atu. 'Oku makatu'unga pe eni mei he holo 'o e totongi mo'ua, COLA pea mo e hiki he totongi koloa.

4.2 Pa'anga Hu Atu ki he Langa Fakalalaka

'Oku 'esitimeti 'a e pa'anga hu atu ki he langa fakalalaka 2001/02 ki he \$10.9 miliona, 'a ia ko e \$4.3 miliona (40%) mei he ngaahi tokoni, peseti 'e 33 mei he ngaahi koloa hu atu pea peseti 'e 27 'a e pa'anga hu atu 'e mau mei he Pule'anga. Ko e ngaahi kongokonga lalahi 'o e pa'anga hu atu ki he langa fakalalaka 'oku vahe ia ki he peseti 'e 49 ki he langa, peseti 'e 16 ki he fakatau vaka mo e me'alele, peseti 'e 14 ki he fakatau misini pea peseti 'e 21 ko e ngaahi langa fakalalaka kehekehe.

4.3 Vahevahe 'o e Pa'anga Hu Atu

'Oku ha atu he Tepile 5 'a e pa'anga hu atu fakapotungaue. Ko e ngaahi Potungaue 'oku hiki 'a 'enau pa'anga hu atu, ko e Potungaue Ako peseti 'e 14.9, Potungaue Mo'ui peseti 'e 11.3, Potungaue Ngaahi Ngaue ki muli peseti 'e 8.0, Potungaue Ngoue peseti 'e 6.2 pea mo e Potungaue Polisi peseti 'e 3.3. 'Oku fokotu'u ha Potungaue fo'ou 'e ua he 2001/02 'a ia ko e 'Ofisi ki he Launga 'a e Kakai pea mo e 'Ofisi ki he 'Atakai. 'Oku fakataumu'a 'a e ongo 'Ofisi ko eni ke na tokanga'i 'a e ngaahi launga ia 'o e kakai pea mo e ngaahi fiema'u 'a e 'ataakai 'Oku vahe ki he ongo 'ofisi fo'ou ni 'a e peseti 'e 0.1 pea mo e peseti 'e 0.4 'o e pa'anga hu atu.

Tepile 6: Vahevahe Fakapotungaue 'o e Pa'anga Hu Atu lolotonga – 2001/02 (\$m)

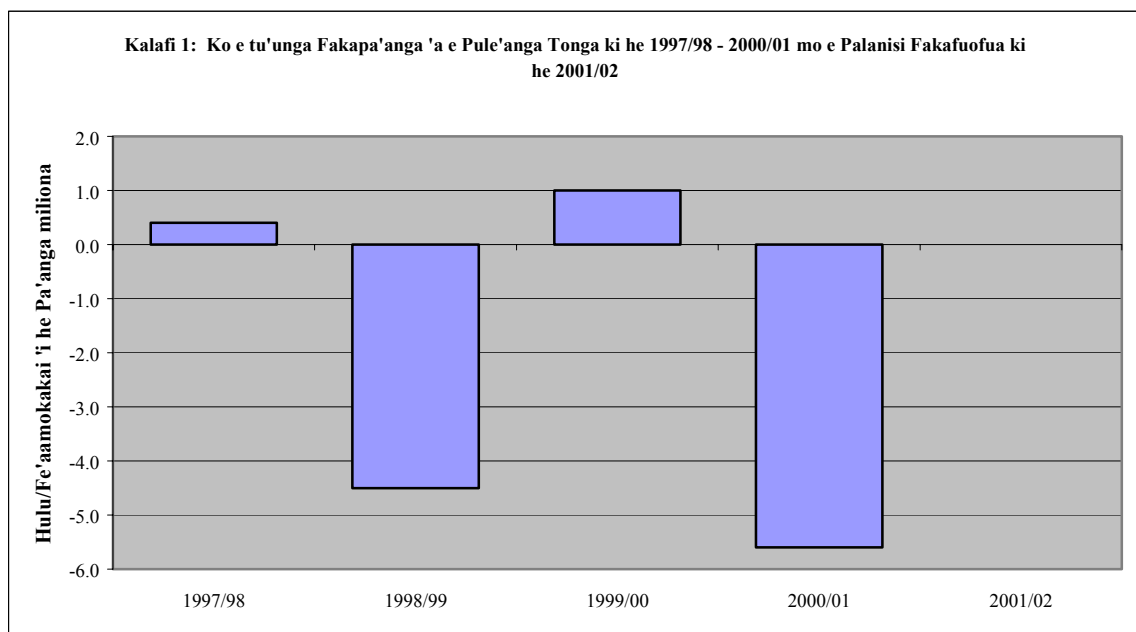
Vahe	Potungäue	'Esitimeti Faka'osi 2000/2001	%	'Esitimeti 2001/2002	%
1	'Ofisi 'o e Palasi	1.28	1.3	1.77	1.4
2	Fale Alea	2.01	2.1	2.07	1.6
3	'Ofisi 'o e Palemia	6.34	6.5	4.27	3.6
4	Potungaue Ngaahi Ngaue ki Muli	3.54	3.6	10.23	8.0
5	Kovana Ha'apai	0.20	0.2	0.08	0.1
6	Kovana Vava'u	0.13	0.1	0.14	0.1
7	Potungaue Fonua, Savea, mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula	2.75	2.8	1.76	1.4
8	Potungaue Falepulusi	0.73	0.8	0.86	0.7
9	'Ofisi ki he Launga 'a e Kakai	-	0.0	0.12	0.1
10	Potungaue Fakamaau'anga	0.94	1.0	1.24	1.0
11	Potungaue Polisi	3.02	3.1	4.28	3.3
12	Potungaue Lao 'a e Pule'anga	0.29	0.3	0.35	0.3
13	Tau Malu'i Fonua 'a Tonga	3.92	4.0	4.32	3.4
14	Potungaue Pa'anga	4.24	4.4	6.19	4.8
18	Potungaue 'Atita	0.34	0.4	0.44	0.4
19	Potungaue Ako	12.66	13.1	19.11	14.9
20	Potungaue Mo'ui	8.78	9.1	14.54	11.3
21	Vahenga Malolo, Me'a'ofa & 'inasi ki he Vahenga Malolo	5.75	5.9	7.80	6.1
22	Potungaue Pilisone	0.53	0.5	0.65	0.5
23	Potungaue Ngoue mo e Vaotätä	4.50	4.6	7.96	6.2
24	Potungaue Toutai	1.23	1.3	3.51	2.7
25	Potungaue Palani Fakalakalaka	0.99	1.0	5.17	4.0
26	Potungaue Ngaue 'a e Kakai, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue'anga	1.14	1.2	1.45	1.1
27	'Ofisi Takimamata 'a Tonga	1.34	1.4	1.86	1.5
28	Potungaue Ngaahi Ngaue	4.63	4.8	6.03	4.7
29	Potungaue 'Atakai	-	0.0	0.56	0.4
30	Potungaue Fefolau'aki Vakapuna Sivile	1.69	1.7	2.23	1.7
31	Potungaue Malini mo e Ngaahi Taulanga	0.47	0.5	0.64	0.5
32	Ngaahi Fakalahi ki he Fakahu Atu Faka-Pa'anga	7.84	8.1	9.85	7.7
33	Ngaahi No 'a e Pule'anga	15.71	16.2	8.83	6.9
	KÄTOA	97.02	100	128.61	100

4.4 Vahevahe ki he 'Otumotu ki tahi

'Oku hanga 'e he ngaahi ngaue 'a e Pule'anga 'o faka'ilonga'i mai 'a e ngaahi tonounou 'i hono vahevahe lelei 'a e tupulekina faka'ekonomika. 'Oku vahe 'a e \$12.8 miliona mei he 'esitimeti 'a e Pule'anga ki he ngaahi 'otu motu ki tahi. Ko e \$8.6 miliona pe peseti 'e 67.3 'oku vahe ia ki Vava'u, \$1.7 miliona pe peseti 'e 13.3 ma'a Ha'apai, \$1.3 miliona pe peseti 'e 9.9 ma'a 'Eua pea \$1.2 miliona pe peseti 'e 9.9 ma'ae ongo Niua. 'Oku hanga 'e he vahevahe ko eni 'o fakaha atu 'a e ngaue 'a e Pule'anga ki hono vahevahe lelei atu 'o e tupulekina faka'ekonomika. Ka neongo ia 'oku tuku atu mei he Pule'anga ha fakamalo loto hounga ki he ngaahi tokoni pa'anga mo e koloa kuo foaki mai mei Tu'apule'anga

5.0 Palanisi Fakapa'anga mo e Sio ki he kaha'u 2001/02

'Oku 'i he tu'unga palanisi 'a e Fakamatala 'Esitimeti 'o e 2001/02 fakatatau ki he pa'anga hu mai fe'unga mo e \$85.9 miliona, fakafehoanaki ki he pa'anga hu atu \$85.9 miliona. 'Oku fenapasi pe 'eni ia mo e tu'utu'uni 'a e Pule'anga fekau'aki mo hono tauhi 'o e fe'amokaki 'o e palanisi ngaue ke tomoloto pe he peseti e 1 'o e kotoa 'o e ngaohi koloa fakalotofonua.

6.0 Mo'ua 'o e Pule'anga

Ko e fakakatoa 'o e mo'ua 'o e Pule'anga ki he 2000/01 'oku fe'unga ia mo e \$138.5 miliona 'a ia ko e ngaahi mo'ua ki tu'apule'anga ne fe'unga ia mo e \$113.0 miliona pea fe'unga 'a e ngaahi mo'ua fakalotofonua mo e \$25.5 miliona. 'Oku fakafuofua ki ha peseti 'e 17 pe ko e \$23.1 miliona na'e hanga 'e he Pule'anga 'o tukuatu ki he ngaahi Poate.

6.1 Fakakatoa 'o e ngaahi Mo'ua ki Tu'apule'anga mo e ngaahi mo'ua 'oku malu'i he Pule'anga

Ko e fakakatoa 'o e ngaahi mo'ua ki tu'apule'anga mo e ngaahi mo'ua 'oku malu'i 'e he Pule'anga ki he 2000/2001'oku fe'unga ia mo e \$113.0 miliona, 'a ia ko e \$105.5 miliona ma'ae pule'anga pea \$7.5 miliona ma'ae ngaahi Poate. 'Oku fakafuofua 'e holo 'a e ngaahi mo'ua he 2001/2002 'o fe'unga pe mo e \$108.5 miliona.

Ko e ngaahi pa'anga 'e ma'u mei muli he 2000/2001 'oku fakafuofua ia ke fe'unga mo e \$0.5 miliona. Ko e ngaahi totongi mahino ki he 2001/2002 'oku fakafuofua ia ki he \$4.8 miliona pea fe'unga 'a e totongi tupu mo e \$1.3 miliona.

'Oku fakafuofua 'e fe'unga mo e \$7.1 miliona 'a e fakakatoa 'o e ngaahi totongi mo'ua ki tu'apule'anga he 2000/2001 fakafehoanaki he \$6.8 miliona he 1999/2000, pea fakafuofua 'e fe'unga mo e \$6.1 miliona he 2001/2002.

6.2 Fakakatoa 'o e ngaahi Mo'ua Fakalotofonua pea mo e ngaahi Mo'ua 'oku malu'i he Pule'anga

Ko e fakakatoa 'o e ngaahi mo'ua fakalotofonua pea mo e ngaahi mo'ua 'oku malu'i 'e he Pule'anga ki he 2000/2001 na'e fe'unga ia mo e \$25.5 miliona 'a ia ko e \$6.6 miliona mei he ngaahi no 'oku malu'i 'e he Pule'anga. 'I hono fakafehoanaki ki he 2000/2001 'oku fakafuofua 'e holo 'a e 2001/2002 'aki ha \$1.0 miliona. 'Oku fakafuofua 'e fe'unga 'a e totongi mo'ua fakalotofonua mo e \$2.4 miliona ki he 2000/01 pea \$2.6 miliona ki he 2001/2002.